

Fakulteten för samhälls- och livsvetenskaper

Lars Freudenthal

oikos – nomos eller logos?

Hållbar utveckling och ekonomi i gymnasiets
samhällsböcker

oikos – nomos or logos?

Sustainable Development and Economics in Civics Textbooks

Examensarbete 15 högskolepoäng
Lärarprogrammet

Datum: 09-01-08
Handledare: Lars Lorinius

Abstract

This paper contains an analysis that sets out to investigate how sustainable development is portrayed in textbooks used in gymnasium level civics education. The study covers three textbooks, all in current use. The paper sets out to explore the relationship between the books chapters on economics and those about environmental issues. The sum of these two parts is in the context supposed to make up the books big picture of green sustainable development, i.e. the ecological aspect of sustainable development. An analytical model will be used to categorise and compare the three textbooks.

The method chosen for this is analysis of ideas by use of ideal types. The approach can be said to be qualitative. To achieve a high degree of inter-subjectivity a fairly extensive review of the ideas behind the construction of these three ideal types has been made. There is a short review of the sustainable development as proposed by the national steering documents, a few notions from the economic debate on sustainable development and a overall orientation on current schools within economics. In the overall picture of the governing documents, we find a good support for green sustainability. The idealtypes constructed out of this brief outline are: Business as usual, Ecological modernisation and Ecological economy.

The survey found a surprisingly weak link between textbooks and governing documents concerning sustainable development. Two of the books are found to lie close to the Business as usual ideal type, while the third is an example of the Ecological modernisation viewpoint. In all three books there was a neoclassic fundament in the chapters covering economy.

Keywords: Sustainable development, Ideal type, Textbooks, Civics

Sammanfattning

Uppsatsen innehåller en läroboksanalys som avser belysa hur hållbar utveckling framställs i gymnasieskolans samhällskunskapsböcker. Studien omfattar tre av de läroböcker som används inom skolan idag. Utgångspunkt för undersökningen är förhållandet mellan böckernas ekonomi- och miljöavsnitt. Den samlade bild av detta förhållande i vardera bok antas utgöra dess bild av hållbar utveckling sett ur ett miljöperspektiv, i studien kallat grön hållbarhet. Läroböckernas ståndpunkter kategoriseras och bedöms i förhållande till ett i förhand konstruerat analysverktyg.

Undersökningens syfte är att undersöka hur grön hållbar utveckling skisseras av de undersökta läroböckernas ekonomiavsnitt.

Den metod som valts för detta är idéanalys med idealtyper. Ansatsen kan därför sägas vara utpräglat kvalitativ. För att uppnå en hög grad av intersubjektivitet har en tämligen omfattande genomgång av idéerna som ligger bakom konstruerandet av dessa tre idealtyper gjorts. Här kan nämnas en kortare genomgång av hållbar utveckling i de nationella styrdokumenterna, några nedslag i den nationalekonomiska debatten om hållbar utveckling samt en principiellt hållen orientering gällande aktuella skolbildningar inom nationalekonomin. I den samlade bilden av styrdokumenterna finner vi ett gott stöd för grön hållbarhet. De idealtyper som konstrueras ur framställningen är: *business as usual*, ekologisk modernisering och ekologisk ekonomi.

Undersökningen finner en förvånansvärt svag koppling mellan läroböcker och styrdokument när det gäller hållbar utveckling. Två av böckerna hamnar nära idealtypen *business as usual* medan den tredje utgör ett exempel på ekologisk modernisering. När det gäller ekonomiavsnitten finner vi att dessa i alla tre böcker vilar på en neoklassisk grund.

Nyckelord: Hållbar utveckling, Idealtyp, Läroböcker, Samhällskunskap.

Innehåll

ABSTRACT	I
KEYWORDS: SUSTAINABLE DEVELOPMENT, IDEAL TYPE, TEXTBOOKS, CIVICS	I
SAMMANFATTNING	II
1 INLEDNING.....	1
2 BAKGRUND: HÅLLBAR UTVECKLING SOM DELMÅL FÖR VERKSAMHETEN VS LÄROBÖCKERNA	3
2.1 "HÅLLBAR UTVECKLING".....	4
2.2 HÅLLBAR UTVECKLING ETT AV SKOLANS HUVUDUPPDRAG.....	5
2.2.1 Skollagen	5
2.2.2 Lpf 94.....	6
2.2.3 Ämnesmål Samhällskunskap.....	7
2.2.4 Kursplan Samhällskunskap A.....	7
3 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNING	9
3.1 SYFTE.....	9
3.2 FRÅGESTÄLLNING.....	9
3.3 AVGRÄNSNINGAR OCH MATERIALVAL.....	9
4 TIDIGARE FORSKNING.....	11
4.1 LÄROBOKSFORSKNING	11
4.2 VILKEN ROLL SPELAR LÄROBÖCKER?.....	11
4.3 ARBETET MED HÅLLBAR UTVECKLING INOM SKOLAN.	13
5 NATIONALEKONOMI OCH HÅLLBARHETER.....	15
5.1 SKOLAN OCH NATIONALEKONOMIN	15
5.2 NATIONALEKONOMI OCH EKONOMER.....	16
5.3 HÅLLBARA UTVECKLINGAR	17
5.3.1 <i>Originalt: hållbar tillväxt</i>	17
5.3.2 <i>Laissez-faire</i>	18
5.3.3 <i>Hållbarare utveckling</i>	19
5.4 TRE HÅLLBARHETER, TVÅ SKOLOR.....	20
6 METOD.....	21
6.1 METODOLOGISKA ÖVERVÄGANDEN.....	21
6.2 IDEALTYPER.....	21
6.2.1 <i>Business as usual</i>	22
6.2.2 <i>Ekologisk modernisering</i>	23
6.2.3 <i>Ekologisk ekonomi</i>	23
6.3 TILLVÄGAGÅNGSSÄTT.....	24
7 UNDERSÖKNING.....	25
7.1 REFLEX	25
7.1.1 <i>Ekonomi</i>	25
7.1.2 <i>Miljö</i>	28
7.1.3 <i>Sammanfattning – Reflex position gällande grön hållbarhet</i>	30
7.2 SAMHÄLLE.NU.....	30
7.2.1 <i>Ekonomi</i>	31
7.2.2 <i>Miljö</i>	34
7.2.3 <i>Sammanfattning - hållbarhet.nu?</i>	36
7.3 ZIGMA	37
7.3.1 <i>Ekonomi</i>	37
7.3.2 <i>Miljö</i>	40
7.3.3 <i>Sammanfattning - Zigma och grön hållbarhet</i>	43
7.4 ÖVERGRIPANDE JÄMFÖRELSE KOPPLAD TILL IDEALTYPERNA	43
8 DISKUSSION	46

8.1 SLUTSATS ENLIGT SYFTET	46
8.2 UNDERSÖKNINGENS GENOMFÖRANDE.....	46
8.3 AVGRÄNSNINGARNAS PÅVERKAN PÅ RESULTATET	46
8.4 RESULTATETS RELEVANS FÖR SAMHÄLLSUNDERVISNINGEN	47
8.5 VAD ÄR ORSAK TILL SPÄNNINGARNA MELLAN STYRDOKUMENT OCH LÄROBÖCKER?	49
8.6 VÄCKTA FRÅGOR OCH VIDARE FORSKNING	49
9 REFERENSER.....	50
9.1 LITTERATUR.....	50
9.2 INTERNET	51

1 Inledning

In the language of business, renewable resources should be seen as our sources of income, while non-renewable resources can be thought of as capital assets. Spending our capital assets for day-to-day living is unsustainable in anyone's language.

David Holmgren, *Essence of Permaculture*.

Få kan ha undgått att komma i kontakt med uttrycket hållbar utveckling. I tider av ganska alarmerande rapportering om mänskligt orsakade klimatförändringar även från den breda fåran i massmedier kan man knappast kunnat missat det ohållbara med dagens utveckling.¹

Under den gångna hösten har vi dessutom fått erfara en annan ohållbar utveckling, om man vill, nämligen det finansiella systemets briserande bubbla. Många av oss slogs av hur klimatförändringarna i kraft av massmediers inbyggda enögdhet plötsligt hamnade i skuggan av denna dramatiska utveckling inom finansbranschen. Många av oss kunde heller inte undgå att istället se olika samband mellan de två kriserna. Relationen mellan den långsiktiga ekologiska krisen och den i sammanhanget kortsiktiga ekonomiska kan ses som något positivt, som ett tillfälle för långtgående förändringar av vårt ekonomiska system.² Den kan å andra sidan även tolkas som ett startskott för ett ännu mer desperat *race to the bottom* mellan nya och gamla ekonomiska maktcentra, nu med förnyad legitimitet genom allmänhetens ekonomiska krismedvetande.³ Arbetet med dessa frågor verkar på samhällsnivå *i sig* inte mer hållbart än fram till första bästa ekonomiska kris...

Mellan dessa extremer av hopp och förtvivlan kan naturligtvis även en hel skala av tolkningar tänkas.

Som blivande lärare i samhällskunskap med ett tämligen stort engagemang i miljöfrågor ser jag här en direkt koppling till arbetet med hållbar utveckling inom skolan. Klimatförändringarna torde vara det främsta exemplet på en primärt men långt ifrån renodlad ekologisk hållbarhetsfråga. Den svenska skolan har ett, som vi i det följande ska se, centralt och klart uttalat uppdrag att verka för hållbar utveckling. Frågan är om detta uppdrag innebär en yttre konflikt mellan en strävan och verkligheten eller om skolan i själva verket speglar denna samhälleliga konflikt. Uppsatsens titel anspelar på den inte helt okända spänningen mellan två olika sätt att betrakta *oikos*, vår gemensamma boplats, ur ett ekonomiskt eller ett ekologiskt perspektiv.

---

¹ Se exempelvis Naturvårdsverkets undersökning som visar att "[n]io av tio svenskar anser sig vara klimatmedvetna" <http://www.naturvardsverket.se/sv/Nedre-meny/Nyheter/Varannan-far-daligt-klimatsamvete/> hämtat 2008-12-01. Åtta av tio är även beredda att betala extra för gröna varor: <http://di.se/Nyheter/?page=/Avdelningar/Artikel.aspx%3FO%3DRSS%26ArticleId%3D2008%255C11%255C23%255C312644> hämtat 2008-12-18. Värt att notera är att dessa undersökningar gjordes under september 2008 och att enligt naturvårdsverket "har finanskrisen troligen påverkat svenskarnas miljömedvetande negativt." (citrat från ovan nämnda artikel i Dagens Industri). Miljömedvetenhet och mindre miljödestruktiv konsumtion är dock inte samma sak. Det ena handlar om medvetenhet om enorma problem, det andra om betalningsvilja och -förmåga gällande dyrare, miljövänligare produkter.

² Ett av många exempel på en sådan ståndpunkt är Sofia Kjellens debattinlägg för Attac Sverige http://etc.se/veckans_ledare/18770/krisen-oepnar-foer-radikala-loesningar hämtat 2008-12-18

³ Även här kunde många exempel ges. Vi kan nöja oss med ett citat ur en ledare från Dagens Arena: "Vi har inte råd med EUs klimatmål, med tanke på finanskrisen. Det tyckte sju EU-länder vid toppmötet i veckan som veckan som gick." <http://www.dagensarena.se/index.php?sid=1&pid=20&tid=2268> hämtat 2008-12-18.

Efter denna skiss över själva idén bakom uppsatsämnet kommer vi att titta närmare på dess skolförankring. Först en liten bakgrund över min personliga undran, sedan en kort undersökning av själva begreppet Hållbar Utveckling. Efter detta följer en genomgång av hållbarhetsarbetets genomslag i skolans styrdokument.

2 Bakgrund: Hållbar utveckling som delmål för verksamheten vs läroböckerna

Miljöperspektiv i undervisningen skall ge eleverna insikter så att de kan dels själva medverka till att hindra skadlig miljöpåverkan, dels skaffa sig ett personligt förhållningssätt till de övergripande och globala miljöfrågorna.

Undervisningen bör belysa hur samhällets funktioner och vårt sätt att leva och arbeta kan anpassas för att skapa hållbar utveckling.⁴

Som citatet tydligt visar är arbetet med hållbar utveckling en central uppgift för den svenska skolan. Man bör därför kunna utgå från att denna centrala passage ska ha satt sin prägel på skolarbetet efter 14 år av implementering samt, inte minst med hänsyn till denna uppsats ämne, av lika många år av läroboksförfattande.

Under min verksamhetsförlagda praktik på ett praktiskt gymnasium har jag inte kunnat undgå att ta del av de läroböcker som används på skolan. I samhällskunskap läser man bara A-kursen så de flesta böckerna är skrivna specifikt för denna ”grundkurs”. Min handledare, som till skillnad från mig är en rutinerad lärare, låter i princip hela den sista terminens samhällskunskap ingå i ett mycket omfattande miljöblock. Detta stora tema är tänkt att ”knyta ihop påsen” för eleverna; att de ska kunna använda allt de lärt sig under sin tid på skolan till att analysera miljö- och resursproblem, föreslå handlingsalternativ samt redogöra för dess konsekvenser. De riktigt stora sammanhangen sätts samman med de små. Jag har följt och deltagit i detta moment i flera klasser under flera terminer och det som slagit mig är hur lite man kan använda läroböckerna. Skolan har några rejält stökiga klasser där tyst läsning inte sällan tas till som en ordningsskapande åtgärd, något som i princip inte låter sig göras i miljömomentet eftersom miljöfrågor behandlas ytterst lite i läroböckerna. Det som möjliggör en så pass hög kvalitet på denna undervisning är en blandning av min handledares stora kunnande i frågorna och dennes engagemang för både hållbar utveckling och ”pojkar”, d.v.s. eleverna på de praktiska programmen. I mina ögon är detta ett mycket gott exempel på arbete med hållbar utveckling, något som skolan ska syssla med. Samtidigt har jag förvånats av att läroböckerna verkar ha missat så många väsentliga delar av detta.

Mina egna erfarenheter av skolböcker är antagligen som de flesta andras – när jag gick på gymnasiet kändes läroböckerna torra, tråkiga och fula och man gillade dem inget vidare som läsning. Jag kunde dessutom redan då se lärobokens disciplinerande kraft. Under lärarutbildningen har jag dock i vuxen ålder fått en annan bild av genren. Både på gott och ont. Enligt min erfarenhet har den sina absoluta styrkor; till exempel ger läroboken ett sammanhållet perspektiv över många olika områden på ett språk och en nivå som i många fall är väl anpassat för eleverna. Men jag har även upptäckt nya problem med läroboken. Det jag knappast tänkte på när jag gick i skolan sig var att böckerna även kunde missa en hel del viktiga saker när det gäller övergripande mål för skolverksamheten. De läroböcker jag valt att använda för denna undersökning är de som används på skolan där jag gjorde min praktik som lärarkandidat. Två är skrivna för kursen samhällskunskap A, Glerups *Reflex* och Natur och Kulturs *samhälle.nu*. Den tredje är mer omfattande: Libers *Zigma* vilken även kan användas för B & C-kurserna i ämnet. Jag har bedömt det som att böckernas olika omfång inte bör ha någon inverkan på förhållandet mellan ekonomi och ekologisk hållbarhet. Skulle denna

---

⁴ Lpf 94 (1994): *1994 års läroplan för de frivilliga skolformerna*. Stockholm: utbildningsdepartementet. Passagen återfinns under rubriken ”1.2 GEMENSAMMA UPPGIFTER FÖR DE FRIVILLIGA SKOLFORMERNA - Skolans uppdrag” s 5f.

bedömning visa sig felaktig ligger dock detta utanför vårt intressefokus för denna undersökning.

Ett examensarbete måste av lätt insedda skäl ha ett ytterst begränsat fokus. Det jag anser vara ett slags destillat av problematiken som omgärdar hållbar utveckling handlar om den BNP-baserade tillväxtekonomin förhållande till detta eftersträvansvärda om än något diffusa mål. Det vi i det följande kommer att ta upp kommer främst röra sig kring de ovan nämnda läroböckernas bilder av förhållandet mellan miljöproblem och naturförstörelse å ena sidan och teorier som bygger på tanken på oändlig ekonomisk tillväxt å andra.

Här kan ett extra förtydligande vara på sin plats. I inledningen nämndes den pågående finanskrisen. Det vi i det följande ska diskutera rör inte denna spekuleringsbaserade bransch annat än indirekt. Det är viktigt att skilja på en trots sin enorma omfattning tillfälligt briserande branschbubbla och det betydligt mer grundläggande antagandet om behovet av tillväxt mätt i BNP.⁵

Denna text är inte skriven utifrån något antagande om sanning i form av överensstämmelse mellan exempelvis läroböcker och aktuell forskning eller mellan samhällsdebatt och styrdokument. Det intressanta är i stället vilken bild som ges av ekonomi och miljöproblem och därmed på vilket sätt hållbar utveckling skisseras i böckerna. På detta sätt undviker vi att ta "aktuell forskning" för något slags ovetenskaplig **sanning** (vilken forskare skulle vilja göra sådana påståenden) och vi slipper dessutom lägga ännu ett filter av subjektivitet över en redan infekterad och högst oenig och oklar "debatt" (som naturligtvis är en mycket oklar entitet att hänvisa till; kan vilket diskussionsforum på nätet som helst ingå i miljödebatten eller ska vi hålla oss till "tunga" instanser som exempelvis SR, SVT och DN debatt?).

2.1 "Hållbar utveckling"

Skolans styrdokument består av formuleringar och begrepp som inte sällan är öppna för olika tolkningar. Begreppet "hållbar utveckling" är ett tydligt exempel på ett sådant. Det är dessutom ett tämligen omstritt begrepp utanför skolans värld. Eftersom fokus för denna uppsats ligger inom skolväsendet är det lämpligt att börja med att undersöka hur begreppet används där. Skolverket ger oss en tydlig definition av vad det menar med hållbar utveckling på sin hemsida. Sidan inleds med ett citat från Bruntlandskommissionen där uttrycket myntades: "en utveckling som tillfredsställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina behov."⁶ Definitionen är minst sagt vag och inte svår att problematisera, om man skulle vilja det. Vi ska senare titta närmare på dels vad Bruntlandskommissionen menat med begreppet, dels den debatt som sprungit fram som en följd av detta. För tillfället kan vi konstatera att själva formuleringen är mycket öppen: vad som exempelvis är "dagens behov" kan ju diskuteras, för att inte tala om hur man ska förstå *kommande generationers behov*.

---

⁵ Ett exempel på att man inte måste förkasta allt vad tillväxt och BNP heter för att ifrågasätta börsspekulation är Johan Ehrenbergs artikel "Avskaffa börsen!" i ETC. I artikeln jämförs tillväxtkurvan och borsindex under 1900-talet och författarens argument går ut på att BNP är det verkliga i kontrast till börsens totala värde som beror på annat. <http://etc.se/artikel/19511/avskaffa-boersen> hämtat 090101. Vår undersökning kan sägas ligga "bortom" även sådana resonemang.

⁶ Skolverket (webbsida): "Vad är hållbar utveckling?" <http://www.skolverket.se/sb/d/2273/a/12722;jsessionid=14F237167BA8E20C61F20BB367371812> hämtat 2008-12-22.

De två mest använda definitionerna av hållbar utveckling är från *Our common future*: ”En hållbar utveckling tillfredsställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina behov”, och från *Caring for the Earth*: ”Att förbättra kvaliteten hos mänskligt liv och samtidigt leva inom ramen för de stödjande ekosystemens bärkraft”.⁷

Då syftet med detta arbete inte primärt är att problematisera själva hållbarhetsbegreppet kan vi nöja oss med detta så länge. Naturligtvis saknas det inte oklarheter i dessa två definitioner; alla läsare kan nog komma på egna invändningar, men detta ser jag som sekundärt och bara vidkommande *om och när vi ringat in enskilda definitioner eller användningar av begreppet i läroböckerna som utesluter eller åtminstone motsäger varandra*. För klarhets skull ska vi dock nedan i våra teoretiska se till delar av den debatt som pågått sedan begreppets lansering.

Hållbar utveckling är ett mångfacetterat begrepp som har en mängd olika tillämpningar; demokrati, jämställdhet, fördelning, rättvis handel etc. I syfte att begränsa oss kommer vi i fortsättningen framförallt fokusera på miljösidan av detta begrepp. Detta kommer i det följande helt enkelt att benämnas *grön hållbarhet*.

2.2 Hållbar utveckling ett av skolans huvuduppdrag

Med denna grova preliminära definition av såväl hållbar utveckling som vår intention ska vi se närmare på vad de texter som reglerar arbetet i gymnasieskolan säger om saken. På skolverkets hemsida står att läsa:

Förskolor, skolor och vuxenutbildningar har ett tydligt uppdrag att bidra till en socialt, ekonomiskt och ekologiskt hållbar utveckling. Uppdraget formuleras i nationella styrdokument som skollag, läroplaner och kursplaner.⁸

Skolans uppdrag att ta upp, ja till och med bidra till, hållbar utveckling är tydligt formulerat i dessa styrdokument. Vi kan även påminna oss om att vi befinner oss ungefär halvvägs genom FN:s Dekad för utbildning för hållbar utveckling.⁹ Då vår undersökning gäller läromedel för gymnasiets samhällskunskap A blir avgränsningen naturlig – de styrdokument vi kommer att titta närmare på är skollagen, Lpf 94 samt kursplanen för denna kurs.

2.2.1 Skollagen

I den så kallade portalparagrafen finner vi:

Utbildningen skall ge eleverna kunskaper och färdigheter samt, i samarbete med hemmen, främja deras harmoniska utveckling till ansvarskännande människor och samhällsmedlemmar. I utbildningen skall hänsyn tas till elever i behov av särskilt stöd.

Verksamheten i skolan skall utformas i överensstämmelse med

---

⁷ Skolverket (2002). *Hållbar utveckling i skolan*. Rapport 02:694, s 29.

⁸ Skolverket (webbsida): ”Om hållbar utveckling i styrdokumentet”
<http://www.skolverket.se/sb/d/2273/a/12724;jsessionid=EBBDE31C632142F6A2C575BB8C9E48A2> hämtat 2008-11-30.

⁹ Dekaden för detta arbete är utlyst mellan år 2005 och 2014. http://portal.unesco.org/education/en/ev.php-URL_ID=19648&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html hämtat 08-12-02.

grundläggande demokratiska värderingar. Var och en som verkar inom skolan skall främja aktning för varje människas egenvärde och respekt för vår gemensamma miljö.¹⁰

Som framgår av citatets första stycke ska skolan främja elevernas utveckling till ansvarskännande människor och samhällsmedlemmar. I citatets andra stycke finner vi att alla som verkar inom skolan ska främja respekt för vår gemensamma miljö. Här skulle man kunna tänka sig en mycket snäv tolkning av lagtexten där den gemensamma miljön begränsas till den aktuella skolans miljö men en sådan tolkning skulle då hamna i konflikt med vad som sagts ovan om ansvarskännande samhällsmedlemmar.

Utän större exegetiska krumbukter kan vi här finna en god förankring av hållbar utveckling även gällande miljö i vid mening, således.

2.2.2 Lpf 94

I läroplanen för de fria skolformerna finner vi stöd för hållbar utveckling i allmänna ordalag:

Skolan skall vara öppen för skilda uppfattningar och uppmuntra att de framförs. Den skall framhålla betydelsen av personliga ställningstaganden och ge möjligheter till sådana. Undervisningen skall vara saklig och allsidig.

Då värderingar redovisas, skall det alltid klart framgå vem det är som står för dem. Alla som verkar i skolan skall dock alltid hävda de grundläggande värden som anges i skollagen och i denna läroplan och klart ta avstånd från det som strider mot dem.¹¹

Här kan vi läsa att öppenhet ska råda och att pluralism i åsikter ska uppmuntras. Då värderingar redovisas ska det tydligt framgå vems åsikter det är. Alla som verkar inom skolan har dock att alltid hävda de värden som anges i skollag och denna läroplan.

Mer uttalat stöd för hållbar utveckling i den gröna meningen av begreppet finns det dessutom gott av:

Miljöperspektiv i undervisningen skall ge eleverna insikter så att de kan dels själva medverka till att hindra skadlig miljöpåverkan, dels skaffa sig ett personligt förhållningssätt till de övergripande och globala miljöfrågorna.¹²

Skolan ska ge eleverna insikter i miljöfrågor och ge möjlighet för dem att bilda ett personligt förhållningssätt till dessa övergripande och globala fenomen.

Skolan skall sträva mot att varje elev [...] visar respekt för och omsorg om såväl närmiljön som miljön i ett vidare perspektiv.¹³

---

¹⁰ Skollagen §2, andra och tredje stycket.

http://www.riksdagen.se/webbnav/index.aspx?nid=3911&dok_id=SFS1985:1100&rm=1985&bet=1985:1100
hämtat 2008-12-15.

¹¹ Lpf 94 s 4, under ”Saklighet och allsidighet”.

¹² Lpf 94 s 6.

¹³ Lpf 94 s 12 under ”Normer och värden: mål att sträva mot.”

Ett otvetydigt mål för verksamheten är att varje elev ska utvecklas till en engagerad och kunnig miljövän, även i det stora perspektivet.

Fokus för skolan är individuellt, det är de enskilda eleverna som denna strävan gäller, men problemen ska skildras på aggregerad nivå:

Undervisningen bör belysa hur samhällets funktioner och vårt sätt att leva och arbeta kan anpassas för att skapa hållbar utveckling.¹⁴

Här finner vi dessutom stöd för ett förhållningssätt som innebär ett ganska radikalt och omvälvande ifrågasättande av det nuvarande samhällets ohållbara sidor. En sådan tolkning av läroplanen kanske verkar en smula hårddragen vid en första genomläsning men det finns vidare stöd för en sådan:

Läraren skall [...] klargöra det svenska samhällets grundläggande värden och med eleverna diskutera konflikter mellan dessa värden och faktisk verklighet.¹⁵

Som lärare har vi nämligen att ta upp konflikter mellan grundläggande värden och grå, alltför ofta ohållbar, realitet. Vi kan finna ännu mer stöd för idén att den gröna aspekten av hållbar utveckling inte är en perifer del av detta vida (och komplexa) begrepp i Lpf 94:

Det är skolans ansvar att varje elev [...] kan observera och analysera människans samspel med sin omvärld utifrån ett ekonomiskt och ekologiskt perspektiv.¹⁶

De två huvudkategorierna för denna uppsats – ekonomi och ekologi – ställs här sida vid sida.

2.2.3 Ämnesmål Samhällskunskap

Vi fortsätter vår promenad genom styrdokumentens hierarki. Vad som framkommer i Skolverkets ämnesbeskrivning av samhällskunskap är konsistent med vad vi funnit i mer allmänna dokument; även här framstår arbetet med hållbar utveckling som centralt.

Skolan skall i sin undervisning i ämnet samhällskunskap sträva efter att eleven [...] utvecklar kunskaper för att kunna ta ställning och agera i lokala, regionala och globala frågor som är av betydelse för ett ekologiskt hållbart samhälle.¹⁷

Här kan man till och med ana en än mer central roll för hållbar utveckling. Målen i dessa dokument är som de flesta av oss redan vet ingen bristvara, men mål är trots allt mål. Hållbar utveckling blir i citatet till och med en ordnande kategori för undervisningen i samhällskunskap på gymnasiet.

2.2.4 Kursplan Samhällskunskap A

Denna uppsats är som vi ovan sett sprungen ur en mycket konkret upplevelse av dissonans mellan styrdokument och läroböcker. Uppsatsen är – på gott och ont – en undersökning av

---

¹⁴ Lpf 94 s 5f.

¹⁵ Lpf 94 s 13 under "Normer och värden."

¹⁶ Lpf 94 s 11 under "Mål att uppnå."

¹⁷ Skolverkets beskrivning av ämnesmålen för samhällskunskap, under "Mål att sträva mot"

<http://www3.skolverket.se/ki03/front.aspx?sprak=SV&ar=0304&infotyp=8&skolform=21&id=SH&extraId=hämtat 081215>

typen ”gräv där du står” och därmed hamnar fokus på Samhällskunskap A och på främst därtill specialskrivna läromedel. Vi nöjer oss därför att endast ta nämna kursplan för denna kärnämneskurs och lämnar Samhällskunskap B & C åt sitt öde.

Eleven skall [...] kunna lägga etiska och miljömässiga perspektiv på olika samhällsfrågor.¹⁸

Här är budskapet betydligt mer kondenserat. Hållbar utveckling nämns inte specifikt men ligger ändå, som vi sett ovan, som en mycket central komponent i gymnasieskolan i allmänhet och ämnet samhällskunskap i synnerhet. ”Miljömässiga perspektiv” måste därför förstås som grön hållbar utveckling.

Här kan ett förtydligande behöva göras. Skolans styrdokument är inte detsamma som skolans praktik. Exempel på andra faktorer som försvårar arbetet med hållbar utveckling i skolan än eventuellt bristande läroböcker är den i praktiken strikta ämnesindelningen och betyg som alltför ofta favoriserar fragmentariska faktakunskaper.¹⁹

Efter denna genomgång av den föreskrivna förankringen av arbetet med hållbar utveckling i skolan ska uppsatsens syfte och frågeställning presenteras.

---

¹⁸ Kursplan samhällskunskap A under ”Mål som eleverna skall ha uppnått efter avslutad kurs”
<http://www3.skolverket.se/ki03/front.aspx?sprak=SV&ar=0304&infotyp=5&skolform=21&id=3754&extraId=>
hämtat 081215.

¹⁹ SOU 2004;104 Betänkande av Kommittén för utbildning för hållbar utveckling: *Att lära för hållbar utveckling* s 54. <http://www.regeringen.se/content/1/c6/03/41/44/0fe2bc94.pdf> hämtat 081212.

3 Syfte och frågeställning

3.1 Syfte

Uppsatsens syfte är att undersöka hur det centrala målet hållbar utveckling speglas i de nationalekonomiska avsnitten i läroböcker i ämnet samhällskunskap för gymnasiet. För att göra detta behöver vi dels se till hur de olika böckerna framställer hållbar utveckling, dels titta närmare på avsnitten om ekonomi, särskilt de som behandlar nationalekonomi.

3.2 Frågeställning

Efter dessa långa utvecklingar är vi så framme vid pudelns kärna. Vår konkreta forskningsfråga lyder: Hur framställs förhållandet mellan nationalekonomi och grön hållbar utveckling i samhällsböckernas ekonomi- och miljöavsnitt?

För att besvara denna fråga ska vi i nästa steg titta närmare på den metod som är tänkt att ge oss stöd under själva undersökningen. Metoden är idéanalys med idealtyper. Vårt analysverktyg är utformat utifrån uppsatsens teoretiska delar ovan.

Det som man kan undersöka genom att se till läroböckernas innehåll är vilka bilder de förmedlar. Hur det egentligen ser ut i verkligheten - hur de nationalekonomiska sambanden ser ut, hur en eventuell konsensus inom den akademiska ekonomiska forskningen ser ut eller vad grön ekologisk hållbarhet egentligen är kan naturligtvis inte avgöras på detta sätt. Det vi här intresserar oss för är således bilden av nationalekonomi och bilden av miljöproblemen och förhållandet mellan dessa. Summan av dessa analytiska delar kan i sammanhanget sägas utgöra böckernas bild av grön hållbar utveckling ur ett ekonomiskt perspektiv.

3.3 Avgränsningar och materialval

Uppsatsen berör endast läroböcker inom ämnet samhällskunskap vilket kan motiveras av personligt intresse och nödvändigheten av att begränsa undersökningen.

De böcker som kommer att undersökas är valda enligt principen gräv där du står. Det som förenar dessa är helt enkelt att det är dessa böcker man använder på den gymnasieskola där jag praktiserat under min lärarutbildning. Här hade man kunnat tänka sig en mängd alternativa urvalskriterier: de mest spridda böckerna i Sverige, de nyaste, en jämförelse mellan böcker eller upplagor av böcker från 1994 och de allra senaste, en jämförelse mellan böcker skrivna specifikt för kursen Samhällskunskap A med de som även omfattar kurserna B och C, o s v. Som jag ser det är det främsta argumentet för det aktuella urvalet är att detta är ett exempel ur verkligheten; dessa böcker förekommer på en viss skola och de är aktivt valda av yrkesverksamma lärare framför andra alternativ. Det är omöjligt att avgöra hur valet av en skolas läroböcker för en undersökning av detta slag påverkar undersökningens validitet. En eventuellt bristfällig representativitet i urvalet kan kompenseras med en högre *face validity* – användandet av rutinerade lärares böcker kan sägas utgöra en expertkonsultation. Eftersom ansatsen är klart kvalitativ kan dock sådana spekulationer betraktas som tämligen ovidkommande. Resultaten av undersökningen kommer ju endast att gälla de analyserade böckerna hur vi än gör.

En oväntad svårighet med materialvalet var att få reda på vilka läroböcker som är de mest sålda (och därmed också troligast de mest använda). Jag kontaktade tre av de stora förlagen men fick endast en upplagesiffra från ett av dessa. Detta litet snöpliga utfall gjorde

materialvalet något lättare för mig. Man kan däremot konstatera att mitt urval kom att bli böcker från tre av de största förlagen.²⁰

Ett icke konsekvent urval av kursnivån på böckerna kan inte heller vara något särskilt problem eftersom den kurs vi framförallt undersöker är Samhällskunskap A vilken ju täcks av samtliga böcker.

Med dessa grundfrågor resta ska vi se till tidigare forskning. I del fyra skisseras inledningsvis teoribildning rörande läroböcker. Efter detta går vi kort igenom forskning om skolans arbete med hållbar utveckling.

---

²⁰ Angerd Eilard citerar i en fotnot en artikel i svensk Bokhandel där detta framgår: "År 2006 var enligt en artikel i tidskriften Svensk bokhandel (Lindstedt, 2007) de fem största läromedelsförlagen omsättningsmässigt Liber, Studentlitteratur, Gleerups utbildning/Berling Media, Bonnier utbildning samt Natur & Kulturs läromedel. Uppskattningsvis rör det sig i marknadsandelar för Libers del om ca 45 %, Gleerup har ca 10 % och Bonnier och Natur & Kultur vardera ca 8-9 %." Eilard (2008): *Modern, svensk och jämställd. Om barn, familj och omvärld i grundskolans läseböcker 1962 – 2007*. Avhandling framlagd vid Lärarutbildningen, Malmö högskola s 26f. De här undersökta böckerna kommer från Liber, Gleerups och Natur & Kultur.

4 Tidigare forskning

4.1 Läroboksforskning

Läroboksforskning är inte detsamma som den mer omfattande läromedelsforskningen. Den didaktiska arsenalen har (antagligen) alltid varit mer än bara läroboken, både före och efter detta medias stora genomslag. Antagligen har även decenniernas kritik av läroboksbaserad katederundervisning gjort sitt till att försvaga lärobokens ställning ytterligare. Samhällskunskap torde kunna sägas vara ett av de ämnen där läroboken mycket ofta får kompletteras med andra informationskällor. Ämnet är även ett av de mer diskussions- och argumentationsbaserade i skolan. Den allmänna bilden av samhällskunskapslärare är antagligen en stressad person vid kopian med ännu en bunt hastigt ihopslängda artiklar saxade ur det ständiga nyhetsflödet, en schablon som rymmer mycket sanning. Själv har jag inte kommit i kontakt med något skolämne som kan sägas vara helt läroboksbaserat, även om det finns stora variationer ämnen emellan. Eftersom denna undersökning endast har för avsikt att studera läroböcker kommer vi således att begränsa vårt synfält till den traditionella läroboken.

Vi ska i det följande inledningsvis titta närmare på vad forskningen säger om hur läroböcker används. Efter detta fortsätter framställningen med en genomgång av några studier av skolans arbete med hållbar utveckling.

4.2 Vilken roll spelar läroböcker?

Används fortfarande läroböcker i skolan? Är inte allt bara Internet och grupparbeten nu för tiden? Är en kritisk undersökning av läroböcker ett försök att slå in öppna dörrar? Vilken roll spelar med andra ord läroböckerna i dagens skola? För att besvara denna avgörande fråga har vi i det följande valt att förlita oss på framförallt en källa; Skolverkets rapport # 2006:284, döpt till *Läromedlens roll i undervisningen*. Denna översikt över läromedelsanvändning ger oss en hel del fakta gällande den aktuella frågan:

Allt tyder på att läroböcker/tryckta läromedel fortfarande har en mycket stark ställning i skolundervisningen. Få lärare väljer att arbeta helt utan läroböcker. Färre än två procent av lärarna i FSL:s enkätundersökning²³ anger att de aldrig använder läroböcker, 16 procent att de sällan använder dem. Drygt 60 procent säger sig använda tryckta läromedel regelbundet, medan närmare 20 procent gör det "så gott som varje lektion".²¹

Enligt detta används tryckta läromedel – vilket i sammanhanget är att likställa med läroböcker – både ofta och i stor utsträckning av landets lärare. Utifrån samma undersökning framgår att användningen av läroböcker varierar i ganska stor grad mellan ämnen. Det finns en klar skillnad mellan mer och mindre strukturerade ämnen. Samhällskunskap räknas i denna undersökning till de mindre strukturerade ämnena där lärarna generellt använder sig mindre av läromedlen i sin undervisning.²² Läroböcker styr enligt detta olika ämnen olika mycket. En egen reflektion på detta tema är att det även bör finnas skillnader mellan olika moment inom ämnen. Det finns skäl att anta att exempelvis genomgången av åtminstone de tekniska aspekterna av nationalekonomi är mer styrda av läroböcker än andra, mer

²¹ Skolverket (2006): *Läromedlens roll i undervisningen*. Skolverkets rapport 2006:284. <http://www.skolverket.se/publikationer?id=1640> Hämtat 081202.

²² Ibid. s 21.

diskussionstillvända, delar av samhällskunskapen? Enligt Skolverkets rapport är det dock lärarens undervisningsstil som är mest utslagsgivande för hur läromedlen används; läromedlen spelar en helt annan roll hos lärare som förhåller sig till läromedlen som underlag för diskussioner än hos lärare som ser läromedlen som källa för det mesta av inläringen.²³ Det finns således goda skäl att inta en försiktig hållning när det gäller kopplingen mellan läroböckers manifesta och latenta innehåll och undervisningens huvudbudskap. Däremot framgår av rapporten att tre av fyra lärare anser att de använda läromedlen ”ger väsentligt stöd” åt elevernas lärande. Samma andel av lärarna anser dessutom att de får stöd i sin planering av de tryckta läromedlen.²⁴ Flera fristående undersökningar har dessutom funnit en legitimerande roll hos de tryckta läromedlen: de teman och perspektiv som tas upp i dessa ses av de flesta lärare som mer väsentliga för ämnet, helt enkelt.²⁵ Rapporten hänvisar till en annan undersökning av läromedelsanvändning som funnit följande funktioner av särskilt intresse för förståelsen av resultaten av vår idéanalys:

Englunds tidigare svar på frågan om varför en elevens lärobok har en så stark ställning i undervisningen såg till de funktioner som läroboken tycktes ha i undervisningen. [...] Englund sammanfattade dem på följande sätt:

- Läroboken har en *kunskapsgaranterande-auktorisera*nde roll.
- Läroboken har en *gemensamhetsskapande-sammanhållande* roll, både tankemässigt-ideologiskt och praktiskt.
- Läroboken *underlättar* – genom kombinationen av de två förstnämnda funktionerna – *utvärderingen* av eleverna och deras kunskaper för lärarna.
- Läroboken *underlättar i övrigt arbetet* och livet först och främst för lärarna, men också för eleverna.
- Läroboken har slutligen en *disciplinerande* roll.²⁶

Läroboken påverkar således undervisningen av en mängd skäl. Mest avgörande för vår undersökning är den första funktionen ovan. Läroböcker och kursplaner verkar i praktiken ”flyta ihop” för lärare och elever: en mycket spridd uppfattning är att om man följer läroboken uppfyller man även kursplanens mål.²⁷ De övriga funktionerna i listan är också viktiga för lärobokens ställning i skolan men har en mer indirekt koppling till vår undersökning. Här är det mer boken som medium det handlar om. Vi ska ju framförallt fokusera på vad de *säger*. Dessa faktorer saknar dock inte betydelse. Det verkar inte ovanligt att man trots uppenbart innehållsligt missnöje väljer att fortsätta använda samma lärobok av just praktiska skäl:

Den praktiska sidan av dessa funktioner ska nog inte underskattas. För lärare är läroboken ett arbetsredskap som underlättar arbetet i många avseenden. Att lärare behöver läroböcker i sitt arbete antyds av den paradox som Svingby m fl (1990) noterar och som lärarna hos Garefalakis (1994) utgör ett prov på: man anser dem viktiga och använder dem trots att man är missnöjd med dem. Antagligen spelar samtliga läroboksfunktioner ovan en roll för den paradoxen. Att läroboken påverkar undervisningen starkt blir begripligt om man ser till dessa funktioner.²⁸

Detta gäller generellt för skolan. Lärobokens ställning kan definitivt beskrivas som stark.

---

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid. s 22.

²⁶ Ibid. s 26.

²⁷ Englund: ”Lärobokskunskap, styrning och elevinflytande.” i *Pedagogisk Forskning i Sverige* 1999 nr 4, s 339.

²⁸ Ibid. s 340.

Även om den spelar en mindre central roll i ämnen som kan beskrivas som mindre strukturerade kan vi sluta oss till att den även har ett visst inflytande i kraft av dessa funktioner över undervisningen i samhällskunskap på gymnasiet.

4.3 Arbetet med hållbar utveckling inom skolan.

Denna punkt berör egentligen inte kärnan för denna undersökning. Det vi ska undersöka är ju vad som står i böckerna, inte hur arbetet i sig går till ute i verksamheten. Det kan dock vara av intresse för oss att titta närmare på detta helt kort. I Skolverkets kartläggning av miljöundervisning - *Hållbar utveckling i skolan* - anges tre principiellt olika undervisningsidéer ur de senare decenniernas utbildningsdiskussion:

Essentialismen utgår från att undervisningens innehåll ska baseras på de vetenskapliga disciplinerna. Här ställs själva ämnet i centrum och undervisning ska förmedla vetenskapliga begrepp och modeller. Läraren har rollen av ämneskunnig expert som förmedlar sin kunskap till eleverna.

Progressivismen ställer eleven i centrum. Undervisningen utgår från elevens intressen och behov. Valet av undervisningsmetod ges en stor betydelse där man betonar samarbete och problemlösning som viktiga delar i kunskapsprocessen. Eleverna ska i första hand utveckla sin kunskap genom direkta erfarenheter av naturen och samhället.

Rekonstruktivism betonar skolans roll i en demokratisk utveckling av ett framtida gott samhälle. Undervisningens innehåll och de synsätt som innehållet förmedlar uppmärksammas. Syftet är att eleverna ska lära sig att kritiskt värdera olika alternativ.²⁹

Dessa tre olika idéer kan sägas vara stadier i en utvecklingsprocess mot allt större komplexitet. Däremot är de inte att betrakta som en faktiskt förekommande utveckling ute i skolorna. De olika synsätten kan mycket väl existera samtidigt, till och med återfinnas i en och samma lärares undervisning. Hållbar utveckling i skolan kopplar dessa tre undervisningsidéer till olika slags undervisningstyper: ”Faktabaserad miljöundervisning, Normerande miljöundervisning och Undervisning om hållbar utveckling.”³⁰ Essentialismen betonar således faktainnehållet, progressivismen fokuserar värderingsproblematik och argumentering i miljöfrågor och rekonstruktivismen betraktar miljöproblemen som sociala konstruktioner som därmed har mycket vidare kopplingar än traditionella miljöfrågor.³¹ Till den sista undervisningstypen hör således arbetet för hållbar utveckling.

Dessa olika synsätt rörande miljöundervisning i allmänhet och undervisning om hållbar utveckling i synnerhet ger oss ännu en analytisk dimension för vår kommande undersökning, om än indirekt. Nedslag i specifika kapitel kommer inte att kunna ge oss underlag för att utvärdera till vilket av dessa synsätt boken kan sägas höra. Det kan ju även tänkas finnas stora variationer i en bok mellan vad som är uttryck för essentialism, progressivism samt ett genuint hållbarhetsperspektiv.

Undervisning om hållbar utveckling ställer stora krav på lärare och läromedel. Forskning om

---

²⁹ Skolverket (2002). *Hållbar utveckling i skolan*. Skolverkets rapport 02:694 s 12.
<http://www.skolverket.se/publikationer?id=925> Hämtat 081202

³⁰ Ibid. s 13.

³¹ Ibid. s 13ff.

undervisningen i detta ytterst komplexa fält är heller inte helt enkelt. De flesta undersökningar jag sett i ämnet är examensarbeten inom lärarutbildningen, något som inger visst hopp inför framtidens skola även om den forskningsmässiga *akribin* ibland brister. Tillvägagångssätten i undersökningarna kan delas in i två kategorier – baserade på vad lärare själv svarar eller på vad som står i dokument eller läromedel. Utvärderingen av skolans arbete med hållbar utveckling lider i mina ögon ännu av en hel del luckor och brister.

Enligt *Hållbar utveckling i skolan* har dock miljöundervisningen de senare åren generellt gått mot allt större komplexitet och allt fler lärare – om än utgörande en minoritet av kollegiet - engagerar sig i arbetet.³² Sammanfattningsvis kan sägas att mycket görs i skolan och ännu mer återstår att göra.

---

³² Ibid. s 150ff.

5 Nationalekonomi och hållbarheter.

5.1 Skolan och Nationalekonomin

Vi har ovan ägnat ganska stort utrymme åt att klargöra den centrala ställning som hållbar utveckling har i de styrdokument som reglerar gymnasiet. Med valet av miljöaspekten av detta samhällsliga reformarbete har vi antagligen i många läsares ögon bäddat för en tämligen lättvindig kritik av själva premisserna för klassisk nationalekonomi. Det verkar föreligga en spänning mellan nationalekonomi som akademisk disciplin och ”forskningsfront” och de politiska föreskrifter som åläggs gymnasieskolan. Läroboksförfattarna skulle enligt detta synsätt snarast vara offer för en större konflikt och klandervärda oavsett vilken sida de väljer. En lösning av denna gordiska knut skulle kunna vara att man inom den övriga samhällsundervisningen betonar hållbar utveckling medan man inom de moment som rör nationalekonomi endast håller sig till den rena teorin (eller den neoklassiska läran). En sådan uppdelning låter sig dock inte göras. På Skolverkets hemsida står att läsa:

I läroplanerna för grundskolan och de frivilliga skolformerna (Lpo 94 och Lpf 94) lyfts fyra övergripande perspektiv fram:

- Miljöperspektivet
- det historiska perspektivet
- det internationella perspektivet
- det etiska perspektivet.

Dessa övergripande perspektiv ska vara närvarande i all undervisning och bildar tillsammans kärnan i hållbar utveckling.³³

Dessa övergripande hållbarhetsperspektiv skall således finnas i all undervisning. Utifrån detta kan vi dra några intressanta slutsatser rörande temat för vår undersökning. Fokuseringen på ett av skolans fyra olika hållbarhetsperspektiv gör inte vår undersökning osaklig när det gäller undervisningen i mer ”tekniska” ämnen. Däremot kan vårt snäva fokus på endast hållbar miljöutveckling göra att vi inte alltid ser avvägningar som dessutom tar hänsyn till de övriga tre perspektiven. En tredje sak att hålla i minnet är att det är skolans undervisning som Skolverket talar om ovan, inte skolans läroböcker. I fall där exempelvis samhällsböckers nationalekonomiska avsnitt inte tar hänsyn till hållbarhetsfrågor, exempelvis med hänvisning till forskningsläget inom nationalekonomin, åligger det därför läraren att ta upp dessa. ”Ohållbara” läroböcker utgör dock i praktiken en försvårande omständighet för att uppnå målen för arbetet med hållbar utveckling. Som vi sett ovan har läroböcker status av checklista för många lärares kursplanering. Vi har även sett hur lärare och elever dessutom ser det som står i läroböcker som mer väsentliga kunskaper än vad som inte ”kom med”, ovan kallat läroböckernas *kunskapsgaranterande-auktorisande* roll.

Förhållandet mellan nationalekonomin som akademisk disciplin och samhällskunskap kan även förtjäna ett förtydligande. Skolämnet samhällskunskap är något mer än summan av dess motsvarande akademiska delar. Summan av ekonomi (mikro & makro, nationalekonomi, företagsekonomi och plånboksfrågor), samhällsgeografi (i vid mening), sociologi, rätts- och statsvetenskap blir inte detsamma som samhällskunskapen på gymnasiet. Den omtalade värdegrunden utgör kanske den mest avgörande skillnaden.

³³ Skolverket (webbsida): ”Om hållbar utveckling i styrdokumentet”
<http://www.skolverket.se/sb/d/2273/a/12724> hämtat 2008-12-22.

5.2 Nationalekonomi och ekonomer

Hur enig är man inom nationalekonomin? Går det över huvud taget att tala om *en* nationalekonomi? Dessa frågor är lätt avskräckande i sin omfattning och kan inte besvaras här, däremot kan det för vår del räcka att se vad Institutet för Tillväxtpolitiska Studier (ITPS) skriver i en rapport från 2006:

Rapporten visar att det trots många skilda perspektiv och resultat råder enighet bland ekonomer om att flera av de ekonomiska begreppen bla [*sic!*] kapital, investeringar, produktivitet och tillväxt behöver revideras så att de i högre grad omfattar fundamentala komponenter i produktionsbasen inkl varor och tjänster från naturen. Detta för att få ett mått eller indikator på om tillväxten resulterar i att vår genuina förmögenhet ökar.³⁴

Enligt denna rapport är enigheten bland ekonomer gällande brister i den förhärskande begreppsapparaten större än skillnaderna mellan de olika skolorna. Det kan alltså vara på sin plats att skilja mellan de enskilda ekonomernas uppfattning och *hur nationalekonomin framställs och används* av exempelvis debattsugna ”experter”, politiker och läroboksförfattare. Vi ska försöka att inte gå de analytiska händelserna i förväg alltför mycket men det kan trots detta vara på sin plats att fundera huruvida en grundkurs i ekonomi nödvändigtvis måste vara ”klassisk”? Andemeningen hos citatet ovan kan anföras som argument mot att elever i samhällskunskap A först måste sätta sig in i en icke hållbar ekonomisk teori och sedan - om läraren hinner - en mer hållbar variant. Enligt citatet skulle hänvisningen till forskningsläget främst komma att handla om en ekonomi med ett vidare perspektiv än det klassiska.

För vår undersökning kan det även vara relevant att se till den nationalekonomiska ontologin. Vad är det disciplinen i den klassiska versionen ser när den betraktar samhället? Vi kan här nöja oss med att nämna ett grundantagande - *the Economic Man*. Detta spöklika och mycket diskuterade väsen beskrivs kortfattat av Klas Eklund i den inom samhällsläro-utbildningen vanligt förekommande boken *Vår ekonomi*:

[D]et ekonomiska angreppssättet förutsätter att människor agerar **rationellt**. I den ekonomiska teorin antar man alltså att varje människa och varje företag gör en kalkyl över varje transaktion, varje aktivitet och varje resursinsats: vad de kostar och vad man får ut av dem.[...]

Det är ju just antagandet om den enskilda, nytto-maximerande människan – **the Economic man** – som ger den dominerande samhällsekonomiska teorin den liberala karaktär som påvisades av Villy Bergström i det förra kapitlet.

Likväl har hypotesen som den nytto-maximerande människan överlevt som en grundsten i den nationalekonomiska analysen.³⁵

Detta nedslag i de ekonomiska grundbegreppen är av intresse för vår kommande jämförelse mellan olika förhållningssätt till hållbar utveckling. Den bakomliggande tanken med detta är att ett ekonomiskt betraktelsesätt som endast ser människan som nytto-maximerande agent ganska omgående hamnar i svårigheter om och när hållbarhetsfrågor dyker upp. Vi kan även

---

³⁴ Förord till ITPS Rapport A2006:009 citerat av Hahn i dennes föreläsningmaterial på <http://www.stockholmresilience.org/download/18.aeea46911a31274279800090884/VE+2007+Hahn.pdf> hämtat 08-12-18.

³⁵ Eklund (2004), (tionde upplagan): *Vår ekonomi. En introduktion till samhällsekonomi*. Stockholm: Prisma s 44.

utifrån citatet konstatera att detta antagande tillhör den förhärskande samhällsekonomiska teorin, i denna undersökning kallad *neoklassisk nationalekonomi*.

Vår framställning är, sett ur ett nationalekonomiskt perspektiv, mycket enkel. I denna uppsats används ett minimum av ekonomiska termer. Detta är delvis beroende av undersökningens form – sett ur ett analytiskt perspektiv är ju begreppens användning och eventuella definitioner i läroböckerna det intressanta, inte våra anspråk på att sitta inne med den korrekta definitionen. Med detta sagt kan vi trots detta behöva repetera åtminstone två begrepp som inte tillhör det vardagliga språkbruket. *Naturkapital* är ett bredare begrepp än naturresurser. Till förnybara och icke förnybara resurser ska här även läggas ekosystemtjänster.³⁶

Totalkapitalet är summan av tillverkat kapital, naturkapital, kunskapskapital och socialt kapital. Eftersom BNP inte skiljer dessa olika kapitaltyper kommer detta mått inte säga oss något om utarmning av naturkapitalet.³⁷

5.3 Hållbara utvecklingar

En undersökning av hållbar utveckling har sin naturliga början i Bruntlandskommissionen eftersom det var här begreppet först formulerades. Under de decennier som följt har dock detta något diffusa begrepp blivit såväl centralt för internationellt samarbete och regeringars långsiktiga arbete som hett omstritt. Det är en idé som i princip har blivit omöjlig för makthavare att undfly – det vore antagligen politiskt självmord att öppet ta avstånd från kärnan i budskapet. Hållbar utveckling är ju ett slags paraplybegrepp som omfattar allt som brukar ses som gott och viktigt – mänskliga rättigheter, demokrati, jämställdhet, miljövård, fattigdomsbekämpning, välbefinnande. Inte oväntat står därför striden som allra hetast om hur man ska förstå detta med hållbar utveckling. Hur ska de olika beståndsdelarna vägas mot varandra? Vi ska nu göra några nedslag i debatten som pågått sedan tankens födelse. Här kan en reservation vara på sin plats. Vi gör inga anspråk på att på ett uttömmande och helt rättvisande sätt beskriva exempelvis Bruntlandskommissionens rapport. Diskussionen ska förstås som ett steg mot att formulera tre distinkta positioner gällande hållbar utveckling i syfte att konstruera idealtyperna för denna undersökning. De texter som använts för att utforma detta underlag är skrivna av författare som kan beskrivas som förespråkande ekologisk ekonomi. Eftersom en av poängerna med denna uppsats är att det neoklassiska perspektivet inte ”ser” hållbarhet kunde vi inte gärna ha utgått från representanter för denna skola.

5.3.1 Originalen: hållbar tillväxt

Till denna syn på hållbarhet kan vi räkna Bruntlandrapporten. Vi är dock mer ute efter en urskiljbar allmän hållning så för oss är själva rapporten mindre intressant. Anhängare av denna tanke ser att ekonomin hänger ihop med ekologin men är viktigare. Perspektivet präglas mest av tillväxt men med närvaron av ett hållbarhetsperspektiv som genomsyrar stora delar av samhället. Denna åstadkoms genom framförallt ekonomiska styrmedel. Ett centralt drag hos denna ståndpunkt är en stark tro på tekniken, vetenskap, marknad och samhällelig ingenjörskonst; att vi med hjälp av dessa (och en växande kaka) kan lösa miljöproblemen.³⁸

---

³⁶ Se exempelvis Hahn (2007) s 11ff.

³⁷ Ibid. s 13.

³⁸ Andrén (2005): *Hållbar tillväxt - möjlighet eller motsägelse? En granskning av aktörer och strategier inom EU och Lissabonprocessen*. Forskningsrapport 2005:1 vid Ekonomihögskolan, Mälardalens högskola, Västerås s 31.

Här är det snarare en socialliberal syn på den gemensamma miljöns kostnader och det tillika gemensamma ansvaret för detta. Individen är här inte bara en konsument utan även del i en större politisk/civil enhet. Det ekonomiska systemet är i sig inte hållbart utan det offentligas eller gemensammas ingrepp och upprätthållande. Den upprättande roll som stat och offentlighet tillskrivs i den neoklassiska teorin har här överförts till naturskydd när marknaden måste tyglas.³⁹ I den ”vanliga” neoklassiska läran är statens roll istället att se till att marknaden fungerar. Det är i själva verket ett sådant inkorporerande av miljöfrågor i den neoklassiska nationalekonomin som utgör huvudfrågan av ”ny” miljöekonomi idag.⁴⁰ Den upprätthållande makten utövas främst genom mjuka styrmetoder såsom miljömärkning och miljöledningssystem. Till mjuka styrmetoder kan även ekonomisk och marknadsorienterad styrning, exempelvis handel med utsläppsrätter och miljöavgifter, räknas.

Politiskt sett kan vi hävda att vi här har den europeiska eller svenska modellen. Naturen ses även här huvudsakligen som resurs, även om en vidare förståelse förekommer. Som vi sett kan man räkna neoklassisk miljöekonomi till denna ståndpunkt. Hahn karakteriserar denna skolas tolkning av hållbar utveckling:

1. Det ”värde” eller ”nyttan” (”utility”) som människor får genom konsumtion av varor och tjänster (inkl naturupplevelser) skall inte minska över tiden
2. Konsumtionen i sig skall inte minska över tiden
3. Totalkapitalet skall inte minska över tiden (Antagande om utbytbarhet, dvs minskat naturkapital kan kompenseras genom mer tillverkat kapital. Vanlig syn inom trad.miljöek, kallas även ”weak sustainability”)⁴¹

Litet elakt kanske man kunde kalla denna inställning *ihållande konsumtion* i stället för hållbar utveckling. Här är det en traditionell kvantitativ förståelse som dominerar. Totalkapitalets storlek är det intressanta, inte dess sammansättning.

Hit hör även idén om underprissatta externaliteter, en tanke som är förenlig med klassisk nationalekonomi. Här är det bara priset på exempelvis naturresurser och ren miljö som är för lågt satt. Problemen med denna ståndpunkt torde dock vara tydliga för de flesta - hur värderar man exempelvis en utrotad art? Är det rimligt att värdera oåterkallelig förstörelse av ekosystem i pengar? Arters utrotning kan dessutom sällan kopplas till enskilda och isolerbara aktiviteter. Vissa arter kan ju även tänkas vara olönsamma även i det långa loppet, hur skall sådana värderas? Naturligtvis måste man även ta tidsaxeln i betraktande - varje år görs det ju nya fynd av tidigare okända växt- och djurarter. Ovanpå detta måste även läggas all framtida forskning och kända och tidigare okända arter och vilka direkta och indirekta nyttigheter detta kan leda till i form av exempelvis läkemedelsutveckling och ny miljövänlig teknologi.

I ett försök att göra mer rättvisa åt själva Bruntlandrapporten bör vi även nämna att det där talas om en försiktighetsprincip.⁴²

5.3.2 Laissez-faire

Här finns inget särskilt perspektiv på hållbar utveckling, åtminstone inte inom ekonomin. Ekonomi presenteras istället som mer eller mindre skiljt från ekologi. Ett exempel på samband som brukar betonas är den så kallade miljökuznetskurvan eller frikoppling. Denna

---

³⁹ Söderbaum (2000): *Ecological Economics. A Political Economics Approach to Environment and Development*. London: Earthscan s 9.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Hahn (2007) s 10.

⁴² Söderbaum "Traditionell nationalekonomi inget för hållbar utveckling" i *Miljöforskning* nummer 2/2006 s 1.

teoretiska modell innebär att tillväxtökningar vid lägre BNP-nivåer leder till ökad miljöbelastning men att denna sedan minskar när levnadsstandarden väl nått en tillräckligt hög nivå.⁴³ Var denna vändpunkt finns har ingen kunnat visa men kontentan av modellen är att det är bara att gasa på så löser det sig.

En allmän tilltro till sådana självläkande mekanismer som den gröna Kuznetskurvan eller en taktik à la ekologisk struts kan vara bakomliggande förklaringar för denna hållning. Naturen ses uteslutande som tillhandahållande råvara - naturkapital uppfattas som förnybara och icke förnybara naturresurser som uteslutande värderas utifrån dess potential för mänsklig överlevnad och bekvämlighet.⁴⁴

Ur ett hållbarhetsperspektiv kan den neoklassiska ekonomin kritiseras för framförallt sin ”monetära reduktionism” vilket missar mycket av den mångfacetterade hållbarhetsproblematik som tornar upp sig.⁴⁵ Betonandet av människors och företags egenintresse separerar även hållbarhetsperspektivet från vad som uppfattas som ekonomiska realiteter.⁴⁶

Enligt traditionella ekonomer innebär hållbar utveckling helt enkelt att värdet eller nyttan av människors konsumtion av varor och tjänster inte ska minska över tid.⁴⁷ Till konsumtionen av nyttigheter kan även naturupplevelser räknas.

Det som eventuellt gör verkligheten hållbar är framförallt individers ekonomiskt irrationella ställningstaganden. Det vore i så fall *the Economic Man* som gör vissa val baserade på andra kriterier än de som den klassiska ekonomin antagit. Exempel på sådant irrationellt beteende kan vara frivilligt avstående av konsumtion eller val av väsentligt dyrare miljövänligare alternativa varor eller ideellt arbete för miljöskydd. *The Economic Man* förutsätts dock fortfarande vara i grunden samma rationelle optimerare.

Individens relation till ekonomin består i denna modell framförallt av hennes inflytande över marknaden som konsument och löntagare vilket i praktiken innebär att demokratifrågorna tappas ur sikte.

5.3.3 Hållbarare utveckling

Denna hållning utmärks av ett kritiskt förhållningssätt till grundläggande antaganden inom aktuell tillväxtbaserad ekonomisk teori. BNP ses exempelvis som en väsentlig del av en teori som överbetonar människans och företagets marknadsrelaterade roller.⁴⁸ Ekologisk ekonomi utmärks istället av ett flertal perspektiv utöver det strikt monetära. Därmed går man ifrån den för traditionell miljöekonomi viktiga principen att allt har sitt pris. Som en konsekvens av detta ligger även styrmedel i termer av förbud och lagstiftning närmare tillhands för den ekologiska ekonomin. Ett utmärkande drag för alla ekologiska ekonomiska modeller är synen på människan som något mer än *the Economic Man*. Individens förhållande till miljö, resurser och natur mer ses som mer grundläggande än hennes roll som konsument.

Denna modell förespråkar ett utvidgat ekonomibegrepp där även ekologiska tillgångar

---

⁴³ Modellen är väl spridd inom litteraturen, se exempelvis André (2005) s 63.

⁴⁴ Ibid. s 31.

⁴⁵ Söderbaum (2006) s 1.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Hahn (2007) s 10.

⁴⁸ Söderbaum (2006) s 1.

inlemmas. Individens förhållande till miljö, resurser och natur förstås som mer grundläggande än hennes roll som konsument. Ekologiska ekonomer förespråkar främst hårda styrmetoder, dvs. styrning genom juridiska åtgärder som lagstiftning och förbud.

Vårt att observera är att även denna idealtyp är antropocentrisk, d v s utgående från människans intressen och behov. Inom ekologismen förekommer som bekant även andra centrismer vilka utelämnats i denna undersökning.

Hållbar utveckling förstådd ur detta perspektiv innebär dels att naturkapitalet (som andel av det totala kapitalet) inte ska minska över tid, dels att biosfärens kapacitet att leverera ”ekosystemtjänster” inte ska tillåtas minska.⁴⁹ Den bibehållna nivån för naturkapitalet innebär i praktiken att vi ska leva på räntan från naturen och inte tära på naturkapitalet. Tankegångar som denna kallas *strong sustainability*.⁵⁰

5.4 Tre hållbarheter, två skolor

Man kan efter denna lilla genomgång konstatera att det i praktiken finns två ekonomiska synsätt. Det neoklassiska paradigmet är detsamma i perspektiven hållbar tillväxt och *laissez-faire* ovan. Skillnaderna mellan de två betraktelsesätten är betydande men den ekonomiska grundsynen är densamma. Tillväxt är det som ska klara även den ekologiska skivan, är tanken. Skiljelinjen står här således mellan dessa två och den ekologiska ekonomin.

Det finns även skillnader mellan *laissez-faire* och de två hållbarhetsperspektiven. Här kan nämnas fyra centrala olikheter: skillnaden mellan endimensionell och mångdimensionell analys, de hållbara perspektivens lyftande av etiska förhållningssätt gentemot andra människor (nu levande och kommande generationer), försiktighetsprincipen samt det demokratiska förhållningssätt som betraktas som mer centralt än marknadstänkandet. Marknaden blir till medel i stället för mål.⁵¹

Efter denna ekonomiska utveckling ska vi så äntligen titta närmare på undersökningens syfte och centrala frågeställning.

---

⁴⁹ Hahn (2007) s 14.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Söderbaum ”Från monopol till konkurrens inom nationalekonomin är ett nödvändigt steg för hållbar utveckling” debattartikel publicerad på webbsidan ”vetenskap för hållbar utveckling” <http://www.vhu.se/site/Fran-monopol-till-konkurrens-inom-nationalekonomin/Fran-monopol-till-konkurrens-inom-nationalekonomin-ar-ett-nodvandigt-steg-for-hallbar-utveckling.html> hämtat 081215.

6 Metod

6.1 Metodologiska överväganden

Idéanalys med idealtyper som analysverktyg är användbart när man vill ringa in väsentliga särdrag hos idéer, attityder och andra samhällsfenomen. Bergström & Boréus ger i sin metodbok *Textens mening och makt* en definition av den ursprungliga weberianska metoden: "[e]n idealtyp fungerar som ett analytiskt instrument för att renodla vissa drag och för att sedan formulera hypoteser."⁵² I det följande ska vi dock använda metoden som Bergström & Boréus utformat den:

[Weber] använder idealtyper för att renodla företeelser som kapitalism och byråkrati medan vi använder dem för att rekonstruera idésystem. Idealtyperna i idéanalys används inte heller för att formulera hypoteser utan mer som raster att lägga över texter.⁵³

Idealtyper kan sägas vara ett mellanting mellan ett idealt tillstånd och faktisk verklighet. De är bilder av verkligheten som medvetet renodlats i förtydligande syfte. Rätt utformad och använd har metoden potential att utgöra en måttstock som hjälper en att beskriva bakomliggande idéer hos samhällsfenomen. Vårt raster ger oss hållpunkter för vår analys, med andra ord.

En annan styrka som jag ser med användandet av idealtyper är att analysformatet blir klart formulerat och därmed *intersubjektivt tillgängligt*. En bristande eller hårt vinklad utformning av en undersöknings idealtyper ger undersökningen dålig validitet. Man undersöker i sådana fall något annat än vad man säger sig göra. Läsaren kan i sådana fall lätt avgöra hur pass rimliga eller rättvisa de konstruerade idealtyperna är. Ett öppet formulerat analysformat ger också läsaren möjlighet att i ganska stor utsträckning avgöra reliabiliteten hos undersökningen. I ideologiskt laddade frågor är denna öppenhet inte minst viktigt. Analys i dimensioner delar denna styrka men jämfört med denna metod har välkonstruerade idealtyper fördelen att kunna få fram mer detaljerade samband. Alternativa analysmetoder som exempelvis diskursanalys lämnar, av naturliga skäl, mycket mer outtalat. Det är svårare att avgöra vad som är övertolkning om man som läsare inte fått se vad analytikern använder för modell för sin undersökning. Diskursanalys har även ett drag av *förklaring* jämfört med de weberianska och idéanalytiska idealtypiska ansatsernas strävan att *beskriva*.

Att idéanalytisk närma sig läromedel har sina risker och svårigheter. Läroboksförfattande kunde kanske beskrivas genom att parafasera Statsminister Reinfeldt: *det är en förtroendebransch*. Referenser verkar nämligen ges endast undantagsvis i dessa böcker. Ett annat problem för studier som denna är texternas komprimerade stil. Att mellan raderna försöka greppa en/några författares syn på hållbar utveckling är därför extra vanskligt. Inte minst är det svårt att avgöra vad som är vad när hållbarhetsfrågor helt utelämnats – är författaren helt ovetande om vad som sker med miljö och klimat eller är det en medveten avvägning?

6.2 Idealtyper

Under förra punkten argumenterade jag för att idealtyper bidrar till att göra kvalitativa undersökningar, givet att detta *raster* är väl konstruerat, mer intersubjektiva. Om läsaren ges tillfälle att jämföra citat ur en källa med i förväg definierade karaktäristika hos idealtypen blir

---

⁵² Bergström & Boréus (2000): *Textens mening och makt. Metodbok i samhällvetenskaplig textanalys*. Lund: Studentlitteratur s158.

⁵³ Ibid.

det mindre utrymme för ogrundat tyckande från författarens sida. Konstruktionen av idealtyper kan däremot inte sägas vara objektiv i någon ickeideologisk mening.

Under arbetet med denna undersökning har jag utformat tre olika idealtyper där var och en är avsedd att vara en renodling av ett förekommande synsätt gällande relationerna mellan *oikos* två delar. Jag anser att alla tre idealtyper nedan har förankring i en motsvarande syn på hållbar utveckling och hoppas att de åtminstone inte ska betraktas som orättvisa. Vid användandet av idealtyper kan man dessutom konstatera att det inte är hela världen om materialet inte passar in på alla delar av analysverktyget. Här skiljer sig detta slags teoretiska modell från exempelvis förklarande teorier, där en tom kategori snarast uppfattas om en skandal:

Idealtypens status är däremot mindre beroende av data som samlas in. Eftersom idealtypen inte är en direkt avbild av verkligheten kan den inte förkastas av empirin; ”om verkligheten inte stämmer överens med idealtypen är det så att säga verklighetens problem”.⁵⁴

Vi formulerar därför tre idealtyper trots att det egentligen hade räckt till med två extremer. Fördelen med detta är att vi kan upptäcka fler nyanser, även om en idealtyp förblir ”tom.” De bilder av nationalekonomin som vi ska undersöka kan i sig förstås på två sätt: antingen deskriptivt, d.v.s. som författarna till läroböckerna anser att ekonomin egentligen fungerar eller teoretiskt, d.v.s. vad de ser som den rådande konsensusteorin inom nationalekonomi.

Tanken med denna idealtypiska analys är, annorlunda formulerad, att undersöka vilken variant av ekonomisk skolbildning författarna till läroböckerna framställer som primär. Man kan tänka sig olika anledningar till ett sådant val: den skola som bäst sammanfattar flertalet av ekonomiska teorier, den som bäst förklarar verkligheten, den som bäst överensstämmer med ens ideologiska uppfattning. Det hade även varit intressant att undersöka vilken grad av *teoretisk pluralism* som läroboksförfattarna erkänner - både inom ekonomi och ekologi.

6.2.1 Business as usual

Hållbarhetsperspektiv saknas. Ekonomi och ekologi är skilda. Den koppling som finns är snarare den frikoppling som miljökurvan innebär.

Tilltro till självläkande mekanismer som denna kurva eller helt enkelt utelämnade miljöaspekter utmärker detta slags nationalekonomi.

Naturen ses som råvara – naturkapital består av förnybara och icke förnybara resurser.

Modellen utmärks även av monetär reduktionism vilket gör teorin endimensionell.

Individens makt består framförallt av hennes inflytande över marknaden som konsument och löntagare.

Den ovan nämnda svårighet som rör hur man ska tolka en total avsaknad av hållbarhetsperspektiv i en lärobok - som medveten miljöstrategi eller som en missad aspekt av samhällsekonomin - har jag försökt lösa genom att låta båda dessa ståndpunkter ingå under *business as usual*. Idealtypen gör ingen skillnad mellan oreflekterade och medvetna tillväxtförespråkare eftersom de delar ekonomisk strategi. Konsekvenserna för miljön blir identiska med dessa två varianter men satt i relation till skolans hållbarhetsmål spelar skälen

---

⁵⁴ Esaiasson, Gilljam, Oscarsson & Wängnerud (2007)(tredje upplagan): *Metodpraktikan. Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Stockholm: Norstedts Juridik s 159.

till *varför* man utelämnat grön hållbarhet en avgörande roll för förståelsen av boken.

6.2.2 Ekologisk modernisering

Även detta perspektiv präglas mest av tillväxt men med närvaron av ett hållbarhetsperspektiv som genomsyrar stora delar av samhället.

Denna kompletteras med en oftast kommunitär syn på den gemensamma miljöns kostnader och det gemensamma ansvaret för detta. Det ekonomiska systemet är i sig inte hållbart utan det offentligas eller gemensammas ingrepp och upprätthållande, dock främst genom mjuka styrmetoder såsom miljömärkning och miljöledningssystem. Till mjuka styrmetoder kan även ekonomisk och marknadsorienterad styrning, exempelvis handel med utsläppsrätter och miljöavgifter, räknas.

Ett centralt drag hos denna ståndpunkt är en stark tro på tekniken, vetenskap, marknad och samhällelig ingenjörskonst; att vi med hjälp av dessa (och en växande kaka) kan lösa miljöproblemen. Totalkapitalet betonas framför de ekologiska beståndsdelarna av detta.

Individen är här inte bara en konsument utan även del i en större politisk/civil enhet.

Man vill tillämpa en försiktighetsprincip gällande hållbar utveckling.

6.2.3 Ekologisk ekonomi

Ett kritiskt förhållningssätt till grundläggande antaganden inom aktuell tillväxtbaserad ekonomisk teori.

Förespråkande av ett utvidgat ekonomibegrepp där även ekologiska tillgångar inlemmas.

Individens förhållande till miljö, resurser och natur är mer grundläggande än hennes roll som konsument. Förespråkar främst hårda styrmetoder, dvs. styrning genom juridiska åtgärder som lagstiftning och förbud. Naturkapitalet ska inte minska över tid och biosfärens kapacitet att leverera ekosystemtjänster ska inte få sjunka. Här ser vi en tydlig skillnad gentemot de monetaristiskt fokuserade idealtyperna ovan.

Vårt att observera är att även denna idealtyp är antropocentrisk, d v s utgående från människans intressen och behov. Inom ekologismen förekommer som bekant även andra centrismer vilka utelämnats i denna undersökning. Jag tror det vore mycket svårt att förankra ett sådant perspektiv i skolans styrdokument.

Av dessa idealtyper framgår inte i vilken utsträckning man kopplar hållbar utveckling till andra områden, exempelvis sociala frågor, fattigdomsbekämpning och biodiversitet. Antagligen skulle de flesta anse att denna helhetssyn förekommer minst i idealtyp ett och mest i idealtyp tre. Denna högst intressanta fråga har vi av utrymmesskäl tvingats utelämna i vår undersökning.

Med konstruerandet av dessa tre ekonomiska idealtyper kommer vi naturligtvis inte kunna täcka in alla möjliga ståndpunkter. De möjliga alternativa tolkningar som kan göras gällande dessa tre ståndpunkter är många. De två nationalekonomiska modeller som vi ovan beskrivit kan naturligtvis även passa in på flera idealtypiska positioner. Vi kommer även kunna anklagas för att tillskriva mer systematiska åsikter och förhållningssätt till luddigt formulerade och ytterst kortfattade passager i läroböckerna än vad som faktiskt framgår av själva texterna. Detta betraktar vi dock som ett generellt problem med analys med hjälp av idealtyper. I vilken utsträckning detta utgör ett problem är dessutom avhängigt vilka förklaringsanspråk som görs

i samband med analysen. En mer deskriptiv analys lider således mindre av denna metodologiska svaghet.

Idealtyper med mer omfattande teoretiskt innehåll kan göra de redovisade ståndpunkterna mer konsistenta. Detta i förhoppningen att förtydliga mitt tolkningsarbete. Den något omständliga genomgången av olika teoretiska ståndpunkter inom ekonomin syftar alltså inte bara till att utmejsla tre olika alternativ: den är även inkorporerad i denna undersökning i syfte att öppet redovisa det bakomliggande utarbetandet av idealtyperna.

6.3 Tillvägagångssätt

I den empiriska delen av denna undersökning kommer vi först att gå igenom läroböckerna var för sig i syfte att få fram en så heltäckande bild som möjligt av hur de skisserar relationerna mellan ekonomi och ekologi. Efter varje genomgången text följer en summering av resultatet för att underlätta för läsaren. När alla tre texter har analyserats och summerats genomförs en övergripande jämförelse. Det är först i denna avslutande del som idealtyperna kommer in i bilden. Vi ska där se i vilken utsträckning undersökningens fynd kan relateras till vår analysmodell. Undersökningen har dock hela tiden vägletts av idealtyperna vilka är konstruerade med hjälp av de teoretiska utgångspunkter vi gått igenom ovan gällande hållbarhet och ekonomi. Förhållandet till skolans styrdokument är även allestädes närvarande i undersökningen även om detta inte inkorporerats i idealtyperna.

7 Undersökning

I det följande kommer vi gå igenom vad som sägs om förhållandet mellan *oikos* två delar. Av utrymmes- och tidsskäl kommer vi begränsa oss till att ta upp sådant som har en tämligen tydlig koppling till hållbarhetsfrågor. Främst ska vi fokusera avsnitten om nationalekonomi men kommer även att titta på avsnitten som behandlar miljö.

Syftet med denna tematiska uppdelning är endast strukturerande – vissa textavsnitt hade kunnat hamna på bägge sidor. Eftersom analysen är ute efter helheten bör eventuellt dåligt sorteringsomdöme från min sida inte påverka den slutliga analysen av texten. Efter dessa två teman följer en sammanfattning av vad vi funnit i vardera boken.

7.1 Reflex

På baksidan av boken framgår att den ”i första hand [är] avsedd för kurs A i samhällskunskap i gymnasieskolan och komvux.”

7.1.1 Ekonomi

Kapitlet ”Samhällets ekonomi” är tänkt att utgöra en bas för de (national-) ekonomiska kapitlen i boken.⁵⁵ Här definieras centrala begrepp som exempelvis produktionsfaktorer:

Råvaror kan vara vatten, skog, odlingsbar mark, mineraltillgångar och andra naturresurser.⁵⁶

Definitionen är knappast att betrakta som kontroversiell. Även om odlingsbar mark utesluter en mycket stor del av vår jord kan den exempelvis inlemmas under ”andra naturresurser” om man vill tolka definitionen ur ett hållbarhetsperspektiv.

Råvaror och arbetskraft är ursprungliga produktionsfaktorer som funnits i alla tider. Realkapitalet finns inte från början utan måste produceras innan det kan användas för ytterligare produktion.⁵⁷

I sammanhanget diskuteras produktionsfaktorer. Det är därför inte nödvändigtvis problematiskt att tala om att råvaror funnits i alla tider. Här är beskrivningen dessutom i det stora rättvisande även om man ansluter sig till icke-människocentrerad ekologism; vatten har ju exempelvis funnits i alla tider även om det börjar sina på en del håll eller blir alltmer påverkat av miljögifter o dyl.

Men det räcker inte med att ett land har en stor mängd produktionsfaktorer. Också infrastrukturen måste fungera: järnvägs-, väg- och telenätet, el- och vattendistributionen, liksom rättssystemet och den offentliga förvaltningen. Ett land med god infrastruktur har möjlighet att utnyttja produktionsfaktorerna på ett effektivare sätt och kan därigenom få hög produktivitet med hjälp av de produktionsfaktorer som står till buds.⁵⁸

Diskussionen av förutsättningarna för en nationell hög produktivitet kan inte heller den påstås vara kontroversiell sedd ur ett nationalekonomiskt perspektiv. Produktivitet är ju ett begrepp

---

⁵⁵ Almgren, Höjelijd & Nilsson (2007), (fjärde upplagan): *Reflex A-kurs plus*. Malmö: Gleerups s 249.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Ibid s 249f.

som man normalt inte relaterar till exempelvis kostnader för miljöförstörelse. Produktivitet är däremot inte *i sig* att betrakta som ett neutralt och rent deskriptivt mått på hur det går för ett land sett ur ett grönt hållbarhetsperspektiv – här kan en ineffektivitet i produktionen i vissa fall till och med vara en relativ fördel sett ur ett ekologiskt perspektiv. För att inte vara direkt orättvisa får vi påminna oss om att det trots allt är en introduktion till denna national-ekonomiska vokabulär vi just nu läser. Texten i *Reflex* fortsätter:

Det här ekonomikapitlet beskriver grunddragen i det ekonomiska livet utifrån olika teoretiska modeller. Modellerna förenklar verkligheten och gör det lättare att se de viktigaste mekanismerna i ekonomin.⁵⁹

Som idéanalytiker kan vi här se en liten men intressant tilldragelse i texten. Dels beskrivs det ekonomiska livet utifrån ekonomiska modeller, dels gör dessa det lättare att se *det viktiga* (de viktigaste mekanismerna) i ekonomin. De ekonomiska modellerna och vad som är viktigt i ekonomin flyter i passagen ovan ihop. Skillnader mellan modell och verklighet suddas ut. Kopplad till grön hållbarhet är denna lilla tilldragelse högst intressant. Det som är ekonomiskt intressant täcks av ekonomin. Detta resonemang skulle antagligen miljövänner och anhängare av mindre klassiska ekonomiska teorier anse vara cirkulärt och tämligen begränsat.

Reflex beskriver vidare nationalekonomins tre grundläggande frågor som: Vad ska produceras och hur mycket?, Hur ska produktionen gå till? samt För vem sker produktionen? Svaret på dessa frågor kommer enligt författarna att avslöja ett lands ekonomiska system.⁶⁰ De ekonomiska system som sedan jämförs är marknadsekonomier, planekonomier samt blandekonomier.⁶¹ Vi ska av naturliga skäl och inte minst eftersom författarna skriver att ”den allra största delen av det här kapitlet beskriver ekonomin utifrån en marknadsekonomisk synvinkel” börja med att titta närmare på vad man skriver om detta ekonomiska system.⁶²

Om marknadskrafterna i ett land får verka helt fritt besvaras de tre frågorna av sig självt.⁶³

Här kan det återigen vara på sin plats att påminna eventuellt upprörda läsare om att det rör sig om en första introduktion till nationalekonomi. Som vi sett ovan handlar det om hur nationalekonomins *tre grundläggande frågor* besvaras enligt ekonomiska modeller.

Avsnittet om marknadsekonomi följs sedan av en genomgång av det ”andra ekonomiska systemet” dvs. planekonomin.⁶⁴ Då detta avsnitt inte är av intresse för undersökningen kan vi hoppa till det tredje av de ekonomiska modi som *Reflex* tar upp – blandekonomin:

[I] praktiken är alla länder **blandekonomier**, det vill säga har inslag av båda systemen.⁶⁵

I och med detta ekonomiska system, som enligt författarna egentligen inte är ett system i egentlig mening, införs ett mindre teoretiskt perspektiv.⁶⁶ Här ses istället till hur det är *i praktiken*.

---

⁵⁹ Ibid. s 248

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Ibid. s 250ff.

⁶² Ibid. s 251.

⁶³ Ibid. s 250.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Ibid.

Det har aldrig funnits något land i världen som varit till 100% marknadsekonomi eller 100% planekonomi. Även utpräglade marknadsekonomier har inslag av regleringar, där marknadskrafterna sätts ur spel. [...] Med blandekonomi menas en blandning av marknadsekonomi och planekonomi. Ofta förknippar man blandekonomi med länder som länge har påverkats av socialliberala eller socialdemokratiska värderingar. Marknadskrafterna ska i princip få verka fritt – men med betydande undantag. Sociallagstiftning måste t.ex. vara så utbyggd att den åtminstone fångar upp dem som får problem vid sjukdom, arbetslöshet och ålderdom.⁶⁷

Här finner vi ännu fler hänvisningar till det ekonomiska livet i praktiken. Alla befintliga (och avskaffade) ekonomier har haft inslag av sin motsats. *Reflex* håller sig, trots vad författarna själva säger om teorier ovan, vid historiska realiteter. Detta går naturligtvis att både försvara och problematisera – å ena sidan är det dessa två system vi sett aktualiserade, å andra kan en sträng dikotomi å la kalla kriget göra att framställningen blir alltför ensidig.⁶⁸

Som idéanalytiker blir man nyfiken på hur författarna – som ju ovan sagt sig beskriva ekonomin i främst marknadsekonomiska termer - förhåller sig till exempelvis blandekonomi; en fråga som inte är utan konsekvenser för hur man förstår hållbar utveckling.

Vi ska nu raskt gå vidare inom kapitlet ”Samhälle och ekonomi.” Under rubriken ”Bruttonationalprodukten” finner vi först en standardförklaring av begreppet BNP som sedan följs av en kritisk diskussion med tydlig hållbarhetsanknytning:

BNP-beräkningen tar inte hänsyn till produktionens följder för miljön. Om en fabrik tillverkar klorblekt, färgat toapapper ökar det BNP mer än om toapappret vore oblekt och ofärgat. Det klorblekta och färgade pappret måste ju gå igenom flera processer på fabriken och har därigenom förädlats mer. Men att tillverka det blekta toapappret medför kanske utsläpp av klor och andra föroreningar i naturen som inte direkt märks av i företagets redovisning. Dessa negativa effekter av produktionen syns inte i BNP. Men när de miljöföroreningar som pappersfabriken åstadkommit ska åtgärdas, ökar BNP ytterligare genom alla de resurser som då måste sättas in. Formellt har alltså den här fabriken ökat BNP, både direkt och indirekt. Men ökningen av BNP har haft negativa följder för miljön. Därför börjar istället allt fler länder, däribland Sverige, arbeta fram en alternativ beräkning av BNP, en så kallad ”grön BNP”, där varu- och tjänsteproduktionens plussiffror kompletteras med de negativa följderna för miljön som minussiffror.⁶⁹

Allt fler länder vill enligt detta komplettera det något begränsade måttet BNP med ”grön BNP.” Tyvärr får vi inte reda på vilken status detta hållbarhetsmått har i verkliga

---

⁶⁶ I avsnitten om marknadsekonomi och planekonomi utgår författarna från ekonomiska teorier: i det förra fallet Smith och i det senare Marx. Idémässigt sett kan man dock konstatera att teori får spela en betydligt större roll när man avhandlar marknadsekonomi än när planekonomin tas upp. Här får vi många hänvisningar till om inte konkreta exempel så åtminstone principiellt viktiga exempel med större konkretion från de gamla diktaturena i öst. Någon diskussion om sambanden mellan teori och praktik förekommer inte vare sig det gäller marknadsekonomi eller planekonomi. Det intressanta med detta är inte vilket system författarna gillar utan på det förhållande mellan teori och praktik som framkommer i texten.

⁶⁷ Ibid. s 253.

⁶⁸ *Reflex* kopplar dessutom politisk liberalism till marknadsekonomi ”För att marknadsekonomin ska fungera måste det politiska systemet genomsyras av liberalismen. Därför kan man säga att marknadsekonomi och liberalism går hand i hand” . (s 251) Diktatur länkas å sin sida till planekonomi, om än mindre proklamatoriskt: ”En öppen debatt om missförhållanden in det ekonomiska systemet förekom inte eftersom de kommunistiska länderna var diktaturer.” (s 252) Ett ständigt aktuellt exempel som hade kunnat nämnas i sammanhanget är det moderna Kina.

⁶⁹ Ibid. s 267.

nationalekonomiska sammanhang. Som en liten indikator på det begränsade genomslaget för begreppet kan det dock konstateras att grön BNP inte nämns någon mer gång i *Reflex* trots att BNP vid flera tillfällen nämns i löpande text och faktarutor.

7.1.2 Miljö

Vi inleder med kapitlet ”Människa och miljö”

[B]åde fattiga och rika är ett hot mot vår gemensamma miljö. De rika förbrukar stora mängder energi och de fattiga tvingas ofta överutnyttja skog och betesmark enbart för att överleva men med risk för att skada naturen.

Två viktiga frågor för människans framtid är: kommer jordens naturtillgångar att räcka, och hur påverkas miljön om människan utnyttjar resurserna allt mer intensivt? Det finns inga enkla svar på dessa frågor som egentligen handlar om människans roll som förvaltare eller förstörare.⁷⁰

Här presenteras stora och svårbesvarade frågor med tydlig anknytning till hållbar utveckling. Alla människor är ett hot mot miljön, rika som fattiga. Kommer naturtillgångarna att räcka och vad händer med miljön?

Efter detta följer en uppräkningslista av naturtillgångarna och på vilket sätt dessa är hotade.⁷¹ *Reflex* tar sedan upp ”de största påfrestningarna på miljön idag”: den förstärkta växthuseffekten, försurningen och ozonskiktet.⁷² Vi ska här särskilt stanna upp vid behandlingen av växthuseffekten. Efter en skiss över detta fenomen som kan sägas ligga i linje med vad de flesta av oss vet övergår beskrivningen till de s.k. skeptikerna:

Andra forskare pekar på att jordens klimat alltid har förändrats och att medeltemperaturförändringar under längre tidsperioder alltid förekommit. Den nuvarande temperaturstegringen behöver enligt dessa inte bero på den ökade koldioxidhalten.⁷³

Att nämna kritiska inlägg mot en mycket etablerad forskarkonsensus är naturligtvis inte något som borde vara klandervärt. Dock spelar det roll hur detta görs. Kritik mot kritikerna saknas inte och dramaturgiskt sett spelar det roll vem som ges det sista ordet i ett avsnitt som detta.⁷⁴

I en annan passage finner vi ytterligare ett exempel på författarens skepticism när det gäller klimatfrågan:

[E]nligt den rapport som FN:s klimatpanel IPPC publicerade i februari 2007 krävs ännu mer i framtiden. Enligt rapporten är det ”mycket troligt” att människans utsläpp av växthusgaser ligger bakom jordens uppvärmning. I rapportens värsta framtidsscenario kommer jordens medeltemperatur att stiga med fyra grader de närmaste 100 åren.⁷⁵

Tänk vad ett litet citationstecken kan göra! Detta kan naturligtvis vara en övertolkning men det är svårt att inte tolka detta som just en markering från författaren. Hade *Reflex* författare

---

⁷⁰ Ibid. s 30.

⁷¹ Ibid. s 30f.

⁷² Ibid. s 32f.

⁷³ Ibid. s 32.

⁷⁴ Denna poäng kan inskräpas ytterligare. När det talas om den enorma majoritet av forskare som faktiskt tror på antropogena klimatförändringar benämns dessa ”de flesta”. Kritikerna benämns istället ”andra forskare”. Liknande vetenskapsfilosofiska diskussioner förekommer inte när det gäller de andra två av de största miljöpåfrestningarna.

⁷⁵ Ibid. s 35.

strävat efter att neutralt beskriva vad IPCC säger i sin rapport hade denne antagligen använt citationstecken på ett annat sätt, exempelvis på *var sin sida om någon intressant faktauppgift ur rapporten*. På ett tidigare ställe talar boken om två positioner inför framtidens miljö- och resursfrågor – optimisten och pessimisten:

Optimisten menar att ekonomin kommer att tvinga människorna att hitta nya lösningar. Om tillgången på en råvara eller energikälla minskar stiger automatiskt priset. [...] På samma sätt menar optimisten att vi kommer att lösa miljöproblemen eftersom det är dålig ekonomi att förstöra miljön. Vi har inte råd att förstöra våra gemensamma tillgångar. Dessutom menar optimisten att flera av de miljöfaror som utmålas kanske inte är så farliga. Det är ju exempelvis inte helt bevisat att växthuseffekten beror på människans verksamhet.⁷⁶

För att fortsätta vad vi diskuterade ovan kan vi börja med citatets sista mening. Här kan man undra hur ett fullständigt bevis skulle se ut. Hävdar Reflex författare att all övrig information som boken lutar sig på är *fullständigt bevisat*? Det vore mycket intressant att få veta omfattningen av detta vetenskapstvivel. Hur är det med nationalekonomins teser? Vi ska inte polemisera ytterligare, bara konstatera att boken ger en ganska konsekvent bild av växthuseffekten som något man ska ta med en nypa salt.⁷⁷

Sett ur vårt gröna hållbarhetsperspektiv innehåller citatet en hel del intressant. Den optimistiska positionen hävdar att vi inte har råd att förstöra våra gemensamma tillgångar och detta är ju precis vad hållbarhet handlar om. Tyvärr får vi inte veta hur detta ska gå till (eller hur situationen ens har uppstått). Den andra positionen är pessimistens:

[Denne] utgår från det faktum att den totala mängden resurser är begränsade. Viktiga varor som fossila bränslen och metaller kommer därför förr eller senare att ta slut. De sinande resurserna kommer att utnyttjas allt hårdare. Det medför en allt större miljöförstöring som till sist kommer att göra jorden obebodlig. Konflikter och krig om de sista användbara naturtillgångarna kommer att hota hela mänsklighetens framtid.⁷⁸

Här har vi motsatsen. Pessimisten är onekligen pessimistisk om våra utsikter i det långa loppet. Jag anser att det är ett problem att införa sådana dikotomier. Nyanserna och problematiseringarna får liksom aldrig plats i framställningen. Här råder samma logik som i avsnittet om de två ekonomiska systemen ovan.

I kapitlet ”U-länderna och fattigdomen” under rubriken ”varför är de fattiga?” finner vi några olika förklaringar till varför ”de” är fattiga. Vi ska här endast se till dem med direkt miljöanknytning:

Naturgeografiska orsaker. Missväxt, översvämningar och jordbävningar drabbar länder i stora delar av världen, men i fattiga länder blir konsekvenserna alltid mångdubbelt allvarligare än när katastrofer inträffar i USA eller andra i-länder. Den snabba befolkningstillväxten i flertalet u-länder tvingar t.ex. människorna att överexploatera jorden. Erosion kan orsakas av överbetning, det vill säga när allt för många husdjur betar av marken eller när träd och buskar huggs ned för

---

⁷⁶ Ibid. s 34.

⁷⁷ Till saken hör även att författaren lagt till ett *case* i slutet av detta kapitel där en statistiker vid namn Lomborg hävdar att miljön i själva verket blir bättre och bättre men att politikerna lyssnar alltför mycket på miljödebatten och fattar därför felaktiga och dyrbara beslut (s 36). *Case*-övningen består i att själv ta ställning i saken samt fördjupa sig i argument och motargument. Motsvarande *case* efter ekonomiavsnittet handlar istället om vad vi ska göra med de arbetslösa...

⁷⁸ Ibid.

att användas till brännved.⁷⁹

Sett ur vår undersöknings perspektiv saknas här en diskussion av den globala uppvärmningens effekter. De naturgeografiska orsakerna till varför ”de” är fattiga framstår här som antingen naturliga eller som en omedelbar konsekvens av lokal överexploatering. Detta är i naturligtvis i sak inte fel men av intresse i en idéanalys. De naturgeografiska orsakerna till fattigdom är många och alla kan inte tas med i en kortfattad framställning som denna, däremot hade man kunnat vänta sig ett omnämnande av växthuseffekten gällande exempelvis ökenutbredning. Man hade även kunnat tänka sig exempel där skogar avverkas mer industriellt.

I kapitlet ”Ekonomisk politik” finner vi slutligen en kort diskussion av vårt *oikos*-tema:

Tillväxt eller hänsyn till miljön? Kravet på ekonomisk tillväxt kan vara problematiskt eftersom det kan kollidera med hänsynen till miljön. Ska man stänga en fabrik för att minska miljöfarliga utsläpp och låta folk bli arbetslösa och därigenom hämma tillväxten? Eller är arbetslösheten så stor att man åtminstone under en tid måste acceptera skador på miljön? För en generation sedan förekom knappast miljökravet i en uppställning över ekonomisk-politiska mål.⁸⁰

Här ställs ekonomisk tillväxt mot miljön, eller åtminstone hänsynen till miljön. Av särskilt idéanalytiskt intresse är att diskussionen av denna målkonflikt bryskt avbryts av en hänvisning till hur politiker resonerade förr. Då denna slutkläm är litet märklig och svårtolkad tror jag att vi helt enkelt får hålla med författaren till *Reflex* och konstatera att så var det antagligen då.

7.1.3 Sammanfattning – *Reflex* position gällande grön hållbarhet

I början av ekonomiavsnittet sägs modellerna beskriva de viktigaste mekanismerna i ekonomin. Framställningen övergår sedan att tala om det kapitalistiska systemet. I detta system besvaras de tre grundläggande nationalekonomiska frågorna (vad, hur, för vem ska det produceras?) av sig självt. Framställningen av kapitalism framställs mer teoretiskt än blandekonomi. Efter detta följer presentation och kritisk diskussion av BNP. Grön BNP där de negativa effekterna för miljön utgör minussiffror presenteras men dess egentliga status förblir outredd och nämns inte vidare.

I *Reflex*' miljöavsnitt presenteras alla människor som ett hot mot miljön. De största miljöproblemen nämns och när växthuseffekten kommer upp får skeptikerna litet oväntat stort utrymme. Här hänvisas till att det inte råder vetenskaplig enighet om klimatförändringarnas vara eller inte. Boken inför även dikotomin optimisten och pessimisten gällande miljö- och resursfrågor där vetenskaplig osäkerhet återigen betonas.

De miljöproblem som nämns i u-länderna är befolkningstillväxt, överbetning och uttaget av brännved. Tillväxt ställs sedan helt kort mot miljöhänsyn. Våra valmöjligheter i dessa frågor betonas slutligen.

7.2 *samhälle.nu*

Även denna bok är speciellt skriven för kursen samhällskunskap A. Den litet ”ungdomliga” titeln med liten begynnelsebokstav och skriven i Internet-stil har inte bara estetisk grund – till

---

⁷⁹ Ibid. s 322.

⁸⁰ Ibid. s 300.

boken hör även en, som det står på bokens baksida, ”webbplats med arbets- och inspirationsmaterial för elever och lärare” som verkar betona interaktivitet. I detta sammanhang ska vi dock endast se *samhälle.nu* som en lärobok.

7.2.1 Ekonomi

I denna bok ska vi främst ägna oss åt kapitlet ”Ekonomi och politik.” Vi börjar med avsnittet ”Vad är välfärd?”:

När ekonomer [...] vill mäta hur rikt eller fattigt ett land är tittar de [...] på hur mycket som produceras. Det är ju produktionen som ger människor inkomster. Det samlade värdet av alla varor och tjänster som produceras i ett land under ett år kallas BNP – *bruttonationalprodukten*. [...]

Ekonomisk tillväxt innebär att landet producerar mer och mer varor och tjänster – alltså att BNP växer.⁸¹

Här får vi en första introduktion till begreppen BNP och tillväxt i deskriptiv form. *samhälle.nu* fortsätter med en liten problematisering:

Vad visar egentligen BNP? Är det ett bra mått på läget i samhällsekonomin? Säger BNP mer om välfärden i landet än kungens guld? Ja, mer säger det – men inte allt, BNP säger t.ex. ingenting om: [...]

Konsekvenserna av produktionen på vår miljö. Har produktionen lett till att luft och vatten förorenats? Har naturtillgångar skövats? Det framgår inte av BNP.⁸²

Efter dessa kritiska reflektioner kring begreppet BNP:s blinda fläckar övergår *samhälle.nu* till att diskutera HDI (Human Development Index) som hamnar utanför denna undersöknings fokus. Vi kan dock konstatera att de begreppsliga relationerna mellan BNP och HDI inte utreds närmare i boken. Det följande avsnittet i kapitlet ”Ekonomisk politik” inleds med en lösryckt dialog ur en tv-debatt mellan ”en äldre man med fårat ansikte” och ”en kvinna med mörkblå dräkt”, där kvinnan i en replik säger:

- Men vad ska vi med pengar till om vi inte kan andas? Vi måste tvinga industrin att sluta förgifta miljön. Det tycker jag är det viktigaste. [...] hur ska det gå för oss och våra barn om miljöförstörelsen bara får fortsätta?⁸³

Kvinnans inlägg blir aldrig bemött i ingressen till avsnittet men eftersom det finns i inledningen kan vi vänta oss att hennes frågor rörande grön hållbarhet kommer att behandlas mer längre fram.

Vem har rätt? Något objektiva vetenskapliga svar på frågan finns inte – bara olika åsikter. I grunden handlar det om olika ideologiska utgångspunkter och olika sätt att se på statens roll. [...] Med ekonomisk politik menas att staten försöker påverka samhällets ekonomi genom olika beslut och åtgärder. [...] Här ska vi först ge några exempel på ekonomisk politik:

- att öka tillväxten och fördela den [...]
- att skydda miljön⁸⁴

---

⁸¹ Höglund, Jarlén, Lind & Lökhölm (2004): *samhälle.nu*. Stockholm: Natur och Kultur, s 163.

⁸² Ibid. s 164.

⁸³ Ibid. s 166.

⁸⁴ Ibid. s 167.

Författaren understryker den politiska eller åsiktsgrundade dimensionen hos ekonomisk politik. Vi ska fortsätta att se hur dessa för vår undersökning centrala teman behandlas. Först tillväxten:

Om vi vill ha en högre materiell levnadsstandard i vårt land behöver vi ekonomisk tillväxt. Vi måste alltså producera mer varor och tjänster än vi gör idag. Hur ska det gå till? Kan politikerna göra något? Och om vi lyckas med tillväxten – hur ska vi fördela resultatet?⁸⁵

Dessa påståenden kan knappast tolkas som annat än deskriptiva. Vi kan dock lägga märke till betonandet av åsikter och politik i ansatsen. På detta följer en genomgång av klassiska tillväxtfrämjande åtgärder och sammanhang. Vi ska nu fortsätta med vad som står i samma avsnitt under rubriken ”Att skydda miljön”:

Vinstintresse och konkurrens kan göra att företag anstränger sig för att komma på bättre produkter och effektivare produktionsmetoder. Men det finns också mer tvivelaktiga sätt att öka vinsten, t.ex. att strunta i miljön.

Det är billigare att släppa ut avfall eller gräva ner gifttunnor än att rena och ta hand om farliga restprodukter. Det är också billigare och enklare att bara hugga ner en gammal skog, utan att plantera nya träd. Men på sikt får det förödande konsekvenser både för företaget och samhället i stort.⁸⁶

Här ställs kortsiktig företagsekonomisk rationalitet mot dyrbar miljöförstörelse i ett längre perspektiv. Det grundläggande perspektivet är att det är det kapitalistiska systemets *avarter* som är problemet, företag som fuskar i konkurrensen. I grunden kan man dock skönja en utvecklingsoptimism där bättre produkter och ökad effektivitet ses som lösningen. Boken går efter detta igenom olika sätt att ”få företagen att ta hänsyn till miljön” som regler, förbud, tillståndskrav för miljöfarlig produktion samt beskattning av varor med negativ miljöpåverkan.⁸⁷ Formuleringen ”få företag att ta hänsyn till miljön” kan visserligen ifrågasättas – är det verkligen *hänsyn till miljön* det handlar om för företag i sådana situationer? Tyvärr fördjupas inte detta för vår del högtintressanta resonemang. Samma avsnitt fortsätter:

Att miljön måste skyddas håller numera alla svenska politiker med om. Men hur ska det gå till? Vad är de bästa metoderna? Ofta finns det olika åsikter om hur reglerna ska se ut och vad som är viktigast att kräva eller förbjuda.

Kan miljökraven bli för hårda och kostsamma för företagen? Kommer en del företag att flytta sin produktion till länder som inte ställer så hårda krav? Risken finns, men man kan motverka en sådan utveckling på flera sätt.⁸⁸

Här är perspektivet partipolitiskt – det är de svenska politikerna som är eniga. Oenigheten gäller medlen och det är dessa som samhälle.nu sedan tittar närmare på. Den verkningfulla politiska strategi som författaren nämner är internationella avtal där man har möjlighet att låta rika länder hjälpa fattigare genom att skjuta till medel.⁸⁹ Det andra sättet att motverka företagsflykt till mindre nogräknade länder är att utnyttja konsumenternas miljömedvetenhet. Med hjälp av aktiva miljöorganisationer kan dessa genom bojkotter även påverka företag i

---

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Ibid. s 178.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Ibid. s 178f.

andra länder.⁹⁰ Miljömärkning av varor är ett viktigt komplement till miljöorganisationernas informationsarbete; på så sätt genomskådas försök till *gröntvätt* (d.v.s. det att ge konventionella miljöskadliga produkter en mer miljövänlig framtoning).⁹¹ Här ger boken uttryck för en litet mer skeptisk hållning till näringslivet. Markanden kan få råda men bara om det finns regler och förbud och upplysta konsumenter.

Avsnittet ”Ekonomisk politik” avslutas med underrubriken ”Vetenskap och värderingar”:

Vilken ekonomisk politik är bäst? Hur mycket ska staten försöka påverka samhällsekonomin? På vilka områden och på vilket sätt? Vi har redan konstaterat att det finns olika åsikter om det. Och det är inte bara politikerna som är oeniga utan även forskarna. Hur kan det komma sig?

En orsak till oenighet är olika ideologiska synsätt och värderingar. Hur långt sträcker sig statens ansvar? Vad ska varje människa själv ta ansvar för? Och vad är det viktigaste målet? Ekonomisk tillväxt? Minskade inkomstskillnader? Låg inflation? Låg arbetslöshet? En renare miljö?⁹²

Boken kompletterar bilden av politisk oenighet med vetenskaplig. Denna beror delvis på olika ideologiska utgångspunkter bland forskarna. På grund av detta blir målen olika. Författaren går ännu längre i sin skepsis:

Detta är inte frågor där vetenskapen kan ge några svar, utan var och en måste ta ställning själv. Även forskare som uttalar sig om ekonomisk politik kan vara påverkade av sina personliga värderingar.⁹³

Det verkar inte vara möjligt att utesluta att forskares åsikter ligger bakom deras uttalanden. Det är så pass illa att var och en måste ta ställning själv. Denna ideologiska källa till osäkerhet kompletteras med en mer vetenskapsfilosofisk:

En annan orsak till oenighet är att man gör olika bedömningar av vad som kommer att hända om man genomför vissa åtgärder. Leder ekonomisk tillväxt till sämre miljö eller inte? Går det att omfördela inkomsterna genom skatter och bidrag och ändå få en hög ekonomisk tillväxt? Finns det risk för ökad inflation om man försöker minska arbetslösheten?

Detta är frågor som forskare försöker besvara, men dessvärre kan de nästan aldrig ge några säkra svar. I medicinsk forskning kan man göra experiment och testa om ett nytt vaccin har någon effekt eller inte. Forskare i ekonomi kan inte göra sådana saker. Därför kan de inte heller med säkerhet förutsäga vilka effekter olika åtgärder kommer att få. Olika forskare göra [*sic!*] olika bedömningar och drar olika slutsatser.⁹⁴

Forskare i ekonomi har inte möjlighet att bedriva experimentell forskning. Därför kan de inte med säkerhet förutspå ekonomisk-politiska åtgärders effekter. *samhälle.nu* är skriven med en hel del skepsis gentemot nationalekonomin som vetenskap, verkar det. Är frånvaron av möjligheten att genomföra experiment i sig ett ovedersägligt tecken på ovetenskaplighet? En intressant fråga som vi tyvärr inte kan besvara här är hur pass träffade nationalekonomer känner sig av denna kritik.

---

⁹⁰ Ibid. s 179.

⁹¹ Ibid.

⁹² Ibid. s 180.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Ibid.

7.2.2 Miljö

Vi ska nu titta närmare på kapitlet ”Miljö och politik” och vi börjar med den ur ett grönt hållbarhetsperspektiv ytterst intressanta underrubriken ”Hur mycket tål naturen?”:

Länge rörde det sig om små, knappt märkbara ingrepp i naturen, men med tiden blev människorna allt fler och ingreppen allt större. Resultatet känner vi till idag. [...]

Men användningen av naturen har också lett till positiva resultat. Det får vi inte glömma. Den har gett allt fler människor i världen en allt högre levnadsstandard. Har den blivit högre än naturen tål? Globalt sett? Eller kanske bara i vår del av världen? Vad är vi i så fall villiga att avstå ifrån för att skona miljön? Finns det några andra lösningar?

Kapitlet går direkt på de stora frågorna som har med grön hållbarhet att göra. Läget är allvarligt men utvecklingen har även sina positiva sidor. Valmöjligheten betonas i texten.

Efter denna rivstart ger boken en kort historik över miljöarbetet inom FN:

Syftet med Riokonferensen var att på allvar ta itu med de växande miljöproblemen, men också med fattigdomen i världen. Man ville enas om riktlinjer för *en hållbar utveckling* – med balans mellan människa och miljö och rättvisa för alla, även för framtida generationer.

Konflikten mellan de rika länderna och de fattiga framkom väldigt tydligt vid konferensen. Vem ska betala för miljöförstörelsen? frågade de fattiga ländernas representanter. Vem har orsakat den?⁹⁵

Här definieras hållbar utveckling på ett komprimerat men ändå klart sätt. Som vi ska se är detta inte något man blir bortskämd med i alla läroböcker i samhällskunskap. Efter detta beskrivs konferensen i Johannesburg 2002:

Även denna gång betonade de fattiga länderna att kampen för en bättre miljö hör ihop med kampen mot fattigdomen i världen, och att de rika länderna måste ta ansvar för det de ställt till med.

Ett av de många problem som diskuterades var att över en miljard människor i världen faktiskt saknar rent dricksvatten. Målet man enades om var att hälften av dem ska få tillgång till rent dricksvatten fram till 2015.

En rad andra frågor togs upp, bl.a. hur alla i världen ska kunna få tillgång till moderna, miljövänliga energikällor och hur man ska kunna förhindra att industri, jordbruk och andra mänskliga verksamheter slår ut allt fler djur- och växtarter.⁹⁶

När *samhälle.nu* beskriver denna konferens tar författaren ställning. Det råder inte några större tvivel om vem som bär den största skulden. Motsättningarna mellan fattiga och rika länder är inget som förminskas i texten. Tyvärr lämnar man detta område här och läsaren får inte veta vad dessa konferenser egentligen resulterat i på ett globalt plan. Istället går framställningen över till nationell nivå och beskriver miljöbalken och berörda departement, myndigheter och domstolar. Vi ska endast se till några rader om miljöbalken:

I början av miljöbalken anges det övergripande målet: att främja en hållbar utveckling och skapa en god och hälsosam miljö för dagens och morgondagens medborgare.

[...]

Alla i Sverige förväntas följa dessa principer – alltså inte bara företag och myndigheter utan också enskilda människor.⁹⁷

⁹⁵ Ibid. s 255.

⁹⁶ Ibid. s 255f.

⁹⁷ Ibid. s 258.

Här beskrivs den centrala roll hållbar utveckling spelar i svensk miljölagstiftning. Det andra stycket i citatet gör också klart att detta ska gälla *alla*. Efter detta övergår boken till det individuella perspektivet:

Oavsett om du vill det eller inte så deltar du i den globala miljöförstörelsen. Precis som alla andra.

Varje dag använder du t.ex. en mängd produkter som påverkat naturen redan när de tillverkades, som påverkar den igen när du använder dem och som fortsätter att påverka den även när du slängt dem.

Vissa saker kan du inte förändra på egen hand. Men i många situationer har du valmöjligheter[...]⁹⁸

Boken rör sig här på individnivå. Inte utan vikt för vår analys av förhållandet mellan *oikos* två delar så görs detta utan någon hänvisning till ekonomi. Istället kunde man karaktärisera framställningen som en fråga om handlingsutrymme och valfrihet.

Vi ska nu undersöka ett sista kapitel, ”Resurser och rättvisa.” Kapitlet inleds med en diskussion av orsakerna till den stora ekonomiska klyftan mellan rika och fattiga länder. Vi ska inte gå in på denna utan raskt hoppa till en större bildtext med rubriken ”igår, idag och i morgon?”:

Hur kommer det att gå för Sverige? På 1960-talet var vi ett av världens allra rikaste länder. Idag är vi fortfarande rika, men flera andra länder har passerat oss. Vad kan vi göra för att påverka den samhällsekonomiska utvecklingen? Hur kan vi behålla vår höga levnadsstandard och samtidigt hjälpa länder som är fattigare?⁹⁹

Detta stora svep över Sveriges nedgång och fall(?) avslutas med ett par tämligen övergripande, tyvärr obesvarade, frågor av hållbarhetskaraktär. Var gränsen mellan engagerande frågor och alltför många outrätade frågetecken går är inte vår uppgift att avgöra, dock är de pedagogiska frågetecken rätt många i *samhälle.nu...*

Vi ska avsluta vår analys av kapitlet ”Resurser och rättvisa” med att titta litet närmare på faktarutan ”Vad menas med resurser?”. Här ges vi först en definition av begreppet resurs och i texten framhålls två perspektiv – det individuella och det samhällsekonomiska. Efter detta diskuteras skillnader mellan icke-förnybara och förnybara resurser. Vi ska här endast se vad som sägs om de förnybara:

Förnybara naturresurser är sådana som förnyas undan för undan. Exempel är vattenkraft och vindkraft, som återskapas hela tiden. Andra exempel är vete och grönsaker, som vi kan odla och skörda gång på gång.

Även skog räknas som förnybar naturresurs, men eftersom återväxten kan ta lång tid är det viktigt att inte avverka för mycket. [...]

På liknande sätt är det med fisk som människan fångar och äter. Fisk är en förnybar resurs – normalt sätts ju nya generationer till världen med jämna mellanrum. Men om vi ägnar oss åt *utfiskning*, dvs. fångar för mycket, riskerar vissa fiskarter att dö ut. Det blir helt enkelt för få fiskar kvar som kan föröka sig.

Detta visar att också förnybara resurser kan ta slut i vissa fall – om människan använder dem på

---

⁹⁸ Ibid. s 260.

⁹⁹ Ibid. s 278.

ett oklokt och överdrivet sätt.¹⁰⁰

Här ser vi tydligt att begreppet resurs används som en klassiskt nationalekonomisk term. Ur ett nationalekonomiskt perspektiv är det storleken på uttaget med hänsyn till återväxten som avgör om resursanvändningen är klok eller överdriven. Ett konkret exempel på ett sådant tänkande skulle kunna appliceras på torskfisket i Östersjön. Påståendet ”om torsken försvinner har vi fiskat för mycket” ser endast till själva beståndet av torsk. Ett exempel på ett vidare perspektiv i frågan skulle kunna vara ”om torskbeståndet minskar kommer de underliggande nivåerna i näringskedjan, som skarpsill och i sin tur bestånden av plankton och alger att påverkas och resultera i algbloomningar.” Vi kan tyvärr inte här rädda Östersjön men denna principiella skillnad är viktig för förståelsen av skillnaderna mellan ett nationalekonomiskt resursbegrepp och ett vidare.

Detta snävare perspektiv kan jämföras med exempelvis den ur *samhälle.nu* ovan citerade diskussionen på Johannesburgkonferensen om ”hur man ska kunna förhindra att industri, jordbruk och andra mänskliga verksamheter slår ut allt fler djur- och växtarter.” Ett sådant perspektiv måste ta mer hänsyn till ekologi än vad resursbegreppet gör i faktarutan. Risken för kollapsande ekosystem gör bilden av vad som är klokt eller oklokt resursanvändande mer komplicerad. Strikt talat kan även detta utsträckas till de i citatet ovan nämnda naturresurser som ”förnyas undan för undan” – problemen med intensiv odling av vete och grönsaker i storskaliga monokulturer. Resurserna – grödorna – går att så om och skörda på nytt men hur är det med den gröna hållbarheten i det långa loppet? Vår analys av *samhälle.nu* får härmed, lätt påverkad av bokens tendens att lämna ämnen med öppna frågor, anses som stilenligt avslutad.

7.2.3 Sammanfattning - *hållbarhet.nu*?

I ekonomiavsnittet tas BNP upp och problematiseras. HDI nämns i diskussionen med dess ontologiska status inom ekonomin anges inte. Därefter illustrerar en debatt (fingerad eller verklig?) motsättningarna mellan tillväxt och miljö. Boken betonar att det saknas objektiva sätt att avgöra konflikten; vi är hänvisade till åsikter.

Politikerna är eniga om vikten av miljöskydd och frågan är hur man ska få bukt med ojusta företag som konkurrerar med sämre miljöhänsyn. Globaliseringen nämns som en orsak till svårigheten att få bukt med problemet. Konsumentupplysning är den åtgärd som framförallt föreslås. Även vetenskap genomsyras av åsikter, enligt *samhälle.nu*, inte minst nationalekonomi.

Miljöavsnittet berättar om de stora ingreppen i naturen som resulterat i ökad välfärd för allt fler. Våra möjligheter att välja mellan tillväxt och miljöskydd betonas. Efter detta följer en historik över det internationella miljöarbetet. Här nämns hållbar utveckling och den diskussion och de konflikter som omgärdar begreppet nämns kortfattat. De rika ländernas centrala roll i den ohållbara utvecklingen framhålls. Sedan framhåller författaren det genomslag som hållbar utveckling haft i svensk miljölagstiftning. Framställningen övergår sedan till det individuella ansvaret och valmöjligheter ur ett konsumentperspektiv. Sveriges framtid i ett längre perspektiv diskuteras och frågeställningen gäller vår avstannande tillväxt i förhållande till våra möjligheter att hjälpa fattigare länder, något som verkar ses som ett enkelriktat monetärt bistånd.

Miljöavsnittet avslutas med en diskussion av förnybara naturresurser där det betonas att de är förnybara givet att människan använder dem klokt.

---

¹⁰⁰ Ibid. s 280.

7.3 Zigma

Denna lärobok täcker förutom samhällskunskap A även kurserna B och C. Den är nästan dubbelt så tjock som den näst tjockaste boken i jämförelsen: 632 sidor mot 368 i *Reflex*. Den ingår i en hel serie av samhällskunskapsläroböcker, det som förlaget aningen krystat på baksidan av boken kallar ”den s k Z-familjen.” På samma ställe framgår även att detta är den mest omfattande boken i denna ”familj.”

7.3.1 Ekonomi

Nationalräkenskaperna är en årlig redovisning över den ekonomiska verksamheten i hela landet. Redovisningen består av bokföring på särskilda konton för produktion, inkomster, konsumtion, utlandsaffärer och kapitalbildning. Från nationalräkenskaperna kan man hämta uppgifter om bl a [*sic!*] BNP och BNI samt försörjningsbalansen.¹⁰¹

Denna definition av nationalräkenskaper kan knappast kallas kontroversiell. Sett ur vår undersöknings perspektiv är den ändå intressant, inte minst som bakgrund till begreppet nationalförmögenhet:

FN rekommenderar numera alla sina medlemsländer att börja räkna fram värdet på sina naturtillgångar och kostnaderna för miljöförstörelsen – som ett tillägg till BNP-beräkningarna. Därför började det svenska finansdepartementet 1990 använda ett nytt begrepp: nationalförmögenheten. Den ingår i nationalräkenskaperna och visar skillnaden mellan å ena sidan våra samlade fysiska tillgångar – realkapital och naturtillgångar – och å andra sidan våra skulder, främst den s k miljöskulden, dvs [*sic!*] kostnaden för återställande av vad som bedöms som reparerbara miljöskador som nuvarande och tidigare generationer lämnar efter sig. Genom att jämföra nationalförmögenheten i början och slutet av varje år får man en uppfattning om hur vårt lands resurser förändras.¹⁰²

Här har vi ett mycket intressant försök att sammanfoga *oikos* två delar. Miljöskuld är ett begrepp som har stor potential när det gäller att förankra hållbar utveckling i vår ekonomi. Dock sägs inte något om vilken ställning detta tillägg till BNP-beräkningarna egentligen har. Jag har ännu inte hört exempelvis någon finansminister tala om att vi måste minska vår miljöskuld på samma sätt som vår utlandsskuld. Man kan även fundera kring en om en uppskattning av Sveriges samtliga naturresurser i kronor inte i längden kan fungera kontraproduktivt. Naturresurser kan då ses som ”pengar på banken” i stället för exempelvis ”del av ett ekologiskt upprätthållande system.”

Vi ska nu titta litet närmare på kapitel 26 i *Zigma* kallat ”Bruttonationalprodukten.”

Ett avsnitt ägnas åt begreppet BNP och vi kan gå direkt till diskussionen av enhetens begränsningar som följer den triviala definitionen:

För det första tar BNP-måttet inte någon hänsyn till om produktionen förstör miljön. Förpestad luft och förgiftat vatten ges inga minusposter. De kan tvärtom ge upphov till plustecken. Pengar som läggs ut på t ex kalkning av försurade sjöar bidrar faktiskt till en ökning av BNP!

[...] Arbetsinsatser som att odla den egna maten, sy de egna kläderna eller bygga den egna bostaden (som ju är vanliga i självhushållningsekonomier) höjer inte BNP – även om de förbättrar människornas levnadsstandard.

---

¹⁰¹ Bengtsson (2006), (sjätte upplagan): *Zigma samhällskunskap*. Stockholm: Liber, s 247.

¹⁰² Ibid. s 266.

För det tredje behandlas alla produkter lika. Man tar ingen hänsyn till om de är nödvändiga (som mat och bostäder) och nyttiga eller direkt skadliga (som kärnvapen, för att ta ett drastiskt exempel).¹⁰³

Sett ur vårt gröna hållbarhetsperspektiv blir det dock inte så mycket mer än dessa brasklappar. Efter denna kritiska inledning skriver man "[t]rots sina brister är emellertid styrkan hos BNP att den ger ett samlat mått på levnadsstandarden." Kapitlet återgår sedan till att behandla begreppet som "vanligt", exempelvis under rubriken "BNP är *resultatet* av många arbete."

Kapitel 27 i *Zigma*, "Den ekonomiska tillväxten" är naturligtvis även det högintressant för vår undersökning. Vi kan här bara inledningsvis konstatera att man i avsnittet "Förklaringar till tillväxten" under rubriken "Delförklaring 1: naturtillgångar" inte finner ens en antydning till resonemang i hållbarhetstermer. Detta trots att man talar om skogs- och bergsbruk samt vattenkraft.¹⁰⁴ Av detta kan man åtminstone dra slutsatsen att *Zigmas* författare inte helt har internaliserat hållbarhetsperspektivet så att det även tillåts gälla bakåt i tiden.

Under rubriken "Den ekonomiska tillväxten – sällan ifrågasatt" berör bokens författare tillväxtekritik:

Välstånd måste skapas innan det kan fördelas, brukar det heta från företagens intresseorganisationer Företagarna och Svenskt Näringsliv. I nästan alla politiska läger, från höger till vänster, brukar man instämma i det påståendet. Följaktligen ser man positivt på ekonomisk tillväxt – även om det råder delade meningar om vilken politik som är bäst för tillväxten och hur resultatet av tillväxten ska fördelas.¹⁰⁵

Välstånd skapas genom tillväxt. Företagares intresseorganisationer och de flesta politiska schatteringar är eniga om detta. Det oenigheten gäller är hur välståndet bäst ska växa och hur resultatet ska användas. Det perspektiv man väljer är här företagares och partipolitiskt förankrat, utöver det "rent" ekonomiska. Det finns dock en klyfta inom det partipolitiska perspektivet:

Egentligen finns det bara ett politiskt parti i Sverige som ifrågasätter tillväxt som ett ekonomiskt-politiskt mål. Miljöpartiets inställning är nämligen att det är svårt att förena ekonomisk tillväxt med hänsyn till miljön.¹⁰⁶

Här kan vi sägas ha kommit fram till själva huvudfrågan för vår undersökning. Hur är det med hållbarhet och ändlös tillväxt, går dessa ihop? Är en ständigt högre BNP i själva verket en nödvändighet för att framtida generationer ska kunna få sina behov tillfredsställda? Tyvärr får vi inte reda på det. Perspektivet förblir partipolitiskt. Den ur ett grönt hållbarhetsperspektiv så avgörande frågan utreds inte mer än ett konstaterande att detta är *miljöpartiets inställning*. Till *Zigmas* eventuella försvar kunde man framhålla att man raskt byter perspektiv till en annan hållbarhet, nämligen den sociala:

Men de allra flesta är överens om att ekonomisk tillväxt minskar konflikterna mellan olika grupper i samhället. En höjning av standarden för den ena behöver ju då inte innebära en

---

¹⁰³ Ibid. s 237.

¹⁰⁴ Ibid. s 253.

¹⁰⁵ Ibid. s 265.

¹⁰⁶ Ibid.

försämring för den andra.¹⁰⁷

Detta försvar för tillväxt kan sägas beröra hållbarhetsfrågor. Dock är det kanske inte något otvetydigt exempel på konsekvent och grundligt undersökande av hur grön hållbar utveckling och tillväxt hänger ihop. Kontentan av argumentet blir att om vi överger tanken på oändlig BNP-fokuserad tillväxt kommer vi att hamna i ett antagonistiskt nollsummespel mellan olika samhällsgrupper; något som kan tyckas vara ett litet komprimerat avhandlande av hela tanken på ett hållbart samhälle. "De allra flesta" och *Zigma* verkar dessutom flyta ihop gällande denna grundläggande fråga.

I *Zigma* finns ett kapitel om energi som indirekt är av stort intresse för vår undersökning. Detta hade kunnat införas under miljötemat nedan men både titel – "Produktionsfaktorn energi" - och innehåll gör att vi nu ska titta närmare på det här.

Kapitlets ingress rymmer en inte minst kunskapsteoretiskt intressant formulering: "Bakgrund: Vi ska försöka visa vad begreppet energi egentligen innebär."¹⁰⁸ Man belyser så begreppet energi ur två perspektiv, först fysikerns och sedan politikerns och ekonomens. Visserligen betonas att det finns många olika *åsikter* men ekonomens och politikerns *synsätt* behandlas som ett. Ur ett grönt hållbarhetsperspektiv (och en mängd andra) perspektiv ter sig denna uppdelning minst sagt grov. Att energi är ett centralt begrepp för modern fysik kanske inte behöver vara så kontroversiellt, men nog borde fler naturvetenskapliga discipliner kunna ses som relevanta om man dessutom vill se till hur vår energi produceras? Vad gäller "lekmannaperspektiv" kunde vi kanske även här kunnat tänka oss några fler än bara ekonomers och politikerns.

En annan "ohållbar" aspekt av detta kapitel i *Zigma* är att man endast går igenom den energi som direkt konsumeras här i Sverige. Konsumtions-samhällets "outsourcing" av även energianvändning är annars ett centralt tema i hållbarhetsresonemang.

Under den för denna undersöknings del högintressanta "Framtiden" dyker ordet "hållbarhet" upp två gånger, tyvärr i ett tämligen begränsat sammanhang:

Frågan om var och hur man ska förvara det använda radioaktiva bränslet (avfallet) är ännu inte löst. Radioaktiviteten finns nämligen kvar i tusentals år, vilket ställer stora krav på förvaringsplatsernas säkerhet och hållbarhet. [...] Många frågar sig, finns det några garantier för hållbarheten i den berggrund som ska ta emot avfallet för slutförvaring?¹⁰⁹

Det är således bara bokstavlig hållbarhet som explicit diskuteras när det gäller framtida energi. Sett till passagens latenta innehåll kan vi dock konstatera en stark negativ koppling till frågan om *grön* hållbarhet...

Efter detta litet elaka citerande är det på sin plats att vara litet mer rättvis. Framtidsavsnittet problematiserar de olika energiformerna.

Energikapitlet avslutas så med faktarutan *Några enkla energisparråd* märkt "privatekonomi".¹¹⁰ Även här är det ekonomens perspektiv vi hänvisas till. Man kan naturligtvis även konstatera att det är privatpersonen som ska spara.

Den slutsats man kan dra av kapitlet som helhet är att ekonomi är perspektivet framför andra när vi ska förstå energi.

---

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Ibid. s 271.

¹⁰⁹ Ibid. s 281.

¹¹⁰ Ibid. s 284.

7.3.2 Miljö

I *Zigma* ägnas kapitel 29 åt ämnet miljöförstöring: ”Miljön - problem och åtgärder.” I ingressen förklarar författaren vad som komma skall:

Inga resurser på vår planet finns i sådana mängder att vi kan slösa hur mycket som helst och strunta i att hushålla. Inte ens ren luft och friskt vatten. Det är huvudpoängen i det här kapitlet, som ägnas åt några viktiga miljöfrågor.

Men vi ska inte ge något större utrymme åt vare sig problemen, deras konsekvenser eller orsaker. Sådant hör hemma i kärnämnet naturkunskap och andra **naturvetenskapliga** sammanhang. Här ska vi främst intressera oss för de **samhälleliga** aspekterna.¹¹¹

Kapitlets huvudpoäng är alltså att naturresurserna är ändliga och att vi därför måste hushålla med dem. Problemens konsekvenser eller orsaker hör främst hemma inom naturvetenskapliga sammanhang. De samhälleliga aspekterna skiljs från dessa. Detta verkar en aning märkligt i sin komprimerade stil. Det vore i mina ögon inte märkligt att även se miljöproblems konsekvenser och orsaker som samhälleliga aspekter. Eftersom en programmatisk ingresstext inte alltid (se ovan) gör rättvisa åt kapitlets faktiska utformning måste vi vänta med vår slutliga bedömning av detta miljöavsnitt.

Kapitlet utgörs av tre delar: problemen, åtgärderna och Riokonferensen. Eftersom detta kapitel är av stort intresse för vår analys av *Zigmas* bild av grön hållbarhet kommer vi att gå igenom samtliga dessa delar.

Avsnittet ”Problemen” tar upp fem miljöproblem: försurningen, växthuseffekten, uttunningen av ozonskiktet, giftspridning samt sopberget. Problembeskrivningarna är, som utlovat, kortfattade. Däremot är de inte författade på någon utpräglad naturvetenskaplig sakprosa vilket gör ingressens uppdelning mellan ”naturvetenskapliga sammanhang” och ”samhälleliga aspekter” än mer märklig. Ett vanligt sätt att betrakta miljöproblem borde väl ändå vara att det finns något slags kemisk, biologisk eller fysikalisk grund för de samhälleliga aspekterna av miljöproblemen, att det sällan är meningsfullt att tala om fenomenen utan någon hänvisning till underliggande processer i natur och miljö. Miljöproblem ses ofta, tvärtom vad *Zigmas* författare verkar anse, som mångdimensionella och som därför bör studeras tvärvetenskapligt. Avsnittet ”Problemen” är i det närmaste rent naturvetenskapligt deskriptiva. Man kan fundera på hur någonting kan vara ett problem sett ur ett sådant renodlat perspektiv. Ett rättvisande betraktelsesätt som önskar belysa de samhälleliga aspekterna borde ha kunnat komma längre än att konstatera faktum som exempelvis att ”förbränningen av fossilt material åstadkommer för mycket koldioxid och därigenom för stark växthuseffekt.”¹¹² Miljöproblemen, deras konsekvenser och orsaker torde väl höra hemma också i ett samhällsvetenskapligt sammanhang?

Efter beskrivningen av problemen fortsätter kapitlet med ”Åtgärderna.” Till de ovan uppräknade problemen vill författaren inledningsvis även lägga ”*ökenbildningen* och den omfattande *markförstörelsen* i u-länderna.”¹¹³ Dessa u-landproblem är tänkta att visa miljöproblemens internationella omfattning:

[F]öljande konstaterande bör vara givet: Föroreningar och utsläpp i luft och vatten stannar inte

---

¹¹¹ Ibid. s 285.

¹¹² Ibid. s 287

¹¹³ Ibid. s 288.

vi d några gränser eller tullstationer! Miljöproblemen är globala (världsomfattande) och berör varenda människa på vårt klot!¹¹⁴

Var och en av oss berörs av miljöproblemen. Rik som fattig på ungefär samma sätt, tydligen. Efter detta beskriver *Zigma* internationellt miljöarbete i FN och EU för att sedan återkomma till det individuella perspektivet:

Miljöproblemen ska alltså angripas genom internationellt samarbete – det är nog alla överens om. Men lika nödvändiga är de insatser som måste göras lokalt. Varje land, varje stad och varje by måste engageras – men också varje företag och varje enskild människa!¹¹⁵

Här kan man urskilja något annat än endast en samhällsvetenskaplig approach. *Zigmas* författare lämnar det mer deskriptiva och blir för en kort stund föreskrivande. Alla nivåer måste vara med i miljöarbetet – från internationellt samarbete till de enskilda individerna måste göras delaktiga. Här har vi ett exempel på när läroboken tar ställning på ett sätt som speglar andan i skolans styrdokument gällande miljötänkande och hållbar utveckling. Avsnittet ”Åtgärderna” fortsätter sedan:

För att åstadkomma förändringar i miljöarbetet krävs att samhället har medel att styra och påverka företagens och människornas beteenden.¹¹⁶

Här identifieras samhället som agent när det gäller miljöarbetet. Förändringarna i miljöarbetet ska styras fram av samhället. *Zigma* ger efter detta exempel på hur sådan styrning går till: genom lagstiftning och ekonomiska styrmedel.¹¹⁷ Bilden av statsmakten som drivande i miljöarbetet modereras dock senare när det gäller lagarna som reglerar användningen av våra naturresurser. Här nämns att det finns ”lagar som tillåter att miljön påverkas negativt.”¹¹⁸ Avsnittet avslutas med en faktaruta: ”Några positiva framtidsbilder”.¹¹⁹ Här framhålls två litet mer hoppgivande framtidsbilder exemplifierade av Stockholm Environment Institutes uppskattning av (den låga) kostnaden för att nå en acceptabel nivå gällande luft- och vattenföroreningar i Europa samt Worldwatch Institutes bild av en värld som lyckats lösa sina miljöproblem. För vår undersöknings del är dock det avslutande resonemanget i faktarutan mer intressant:

Allt detta förutsätter förstås helt nya värderingar hos oss människor och man frågar sig onekligen: Vågar lagstiftarna fatta de nödvändiga beslut som krävs för att ändra vår nuvarande färdriktning?¹²⁰

De positiva framtidsbilder som presenterats får därmed en skeptisk-pessimistisk knorr. Texten i faktaktarutan är kanske litet kortfattad för att vi ska kunna dra några långtgående slutsatser om hur *Zigma* uppfattar problemet. Det kan sägas vara en öppen fråga huruvida det är feiga eller veka politiker som utgör problemet eller om det rör sig om ett demokratins miljödilemma?

---

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Ibid. s 289.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ Ibid. s 293.

¹²⁰ Ibid.

Miljökapitlets tredje del "Riokonferensen" är av naturliga skäl intressant för vår undersökning:

Som utgångspunkt för Rio-konferensens diskussioner och förhandlingar fungerade den s k *Bruntlandskommissionens* utredningsarbete. Under norska Gro Harlem Bruntlands ordförandeskap har denna utredning arbetat fram ett internationellt miljöpolitiskt program, "Vår gemensamma framtid".

Eftersom man i svensk miljödebatt ofta framställer ekonomisk tillväxt som ett *hot* mot miljön är det intressant att Bruntland-kommissionen gav uttryck åt en helt annan inställning. I sin rapport anser kommissionen nämligen att ekonomisk tillväxt är en *förutsättning* (men inte en garanti) för framgångsrikt miljöarbete.¹²¹

Här presenteras Bruntlandskommissionen, för vår del tyvärr utan att man närmare går in på vad den skriver om hållbar utveckling. Det enda som framkommer är synen på ekonomisk tillväxt som en förutsättning för ett lyckat miljöarbete. Vi får även veta att det är intressant att kommissionens rapport uttrycker en åsikt som är motsatt den tillväxtkritiska som verkar dominera svensk miljödebatt. Här hade det varit mycket intressant för vår del att få veta varför detta är intressant. Är det en önskan om åsiktspluralism som väcker författarens intresse? Eller delar denne helt enkelt kommissionens åsikt?

Referatet av Riokonferensen utgår från informationsmaterial från Utrikespolitiska Institutet – det är ovanligt men i mina ögon bra när läroboksförfattare ger läsaren åtminstone någon hänvisning.¹²² Vi ska dock inte här ge oss på att relatera detta informationsmaterial till vår analys. Avsnittet "Riokonferensen" bygger på de fem dokument som blev resultatet av mötet. Framställningen pendlar en del mellan ett grönt perspektiv "resultaten blev kanske inte vad miljöproblemen egentligen kräver" och "det *miljöslitage* [min kurs.] som givit oss i norr vår höga materiella standard."¹²³ Å ena sidan kräver miljöproblemen egentligen betydligt mer kraftfulla åtgärder, å andra sidan beskrivs den åverkan på våra gemensamma resurser som den rika delen av världen står för med den småtrevliga termen miljöslitage!

En bit längre ned finner vi så äntligen uttrycket hållbar utveckling:

Undertecknarna inrättade också ett nytt FN-organ, *Commission on Sustainable Development*. Denna kommission ska övervaka enskilda staters miljöpolitik och försöka påverka de regeringar som inte gör vad de borde för att åstadkomma en "hållbar utveckling."¹²⁴

Tyvärr förhåller sig författaren aningen distanserad till detta. Hållbar utveckling sätts inom citationstecken och förklaras inte närmare. Med tanke på begreppets genomslag i såväl miljödebatt som skolans styrdokument är detta anmärkningsvärt. Miljökapitlet avslutas med en lista över nyckelord där "Commission on Sustainable Development" finns med men inte hållbar utveckling *per se*. Detta ger intryck av att författaren ser ämnet som en angelägenhet för FN. Vi får heller inte veta något om kommissionens befogenheter.

En passage med tydlig anknytning till gröna hållbarhetsfrågor finner vi i ingressen till kapitel 59, döpt till "Utvecklingsvägar i syd":

---

¹²¹ Ibid. s 294.

¹²² Ibid. s 295.

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Ibid. s 297.

Konsumtionen per person av mat, vatten, kol, olja, metaller osv [*sic!*] är oerhört mycket större i nord än i syd. Många viktiga naturtillgångar skulle snart ta slut om vår livsstil blev allmän. Låt oss belysa med ett enda exempel: Om alla människor på jorden använde lika mycket papper som vi svenskar skulle världens alla skogar vara helt avverkade på tio år!

Problemen handlar med andra ord **både** om **folkökningen** i fattiga länder **och** om det stora **resursslöseriet** i rika länder.¹²⁵

Här har vi en ansats till diskussion av ohållbar konsumtion av typen ekologiskt fotavtryck. Denna inledning ger också intryck av att kapitlet ska koppla ihop fattigdomsproblem med överkonsumtion, men så blir aldrig fallet. Kapitlet ägnas istället uteslutande åt arbetet med problemen i utvecklingsländerna: familjeplanering, jordbruksreformer och skuldkris.

7.3.3 Sammanfattning - *Zigma* och grön hållbarhet

Zigmas ekonomiavsnitt presenterar det miljöekonomiska begreppet nationalförmögenhet, dock utan att vi får veta hur detta begrepp står sig i relation till andra, hårdare ekonomiska parametrar.

Efter detta noterar vi en kritisk diskussion av BNP som avslutas med ett konstaterande av att det är det samlade måttet på levnadsstandarden.

Enigheten rörande den ekonomiska tillväxten påpekas och kritikerna, miljöpartiet, nämns. Deras miljömässigt förankrade tillväxstskepsis bryts mot ett argument för tillväxt eftersom den minskar konflikterna i samhället. (här kan man tala om hållbarheter som ställs mot varandra, dock på ett tämligen primitivt sätt.)

Energi betraktas ur två perspektiv - fysikerns och politikerns/ekonomens.

Energisparråd presenteras som privatekonomi vilket ger intryck av att privatpersonen främst ska eller kan påverka som konsument.

När det gäller miljö görs under avsnittet problem en skarp åtskillnad mellan samhälls- och naturvetenskaper. Miljöproblemen ges en distanserad, naturvetenskaplig, beskrivning. Denna separation kan tyckas litet märklig eftersom många miljöproblem även är samhällsproblem, sett ur ett hållbarhetsperspektiv.

I avsnittet åtgärder framställs miljöproblemen som ulandsproblem plus föroreningars globala omfattning (vi är också drabbade). Alla måste därför engageras i miljöarbetet. Samhället ses som agent i miljöarbetet.

Under rubriken Riokonferensen uttrycker *Zigma* sin skepsis till tillväxtfientliga miljövänner. Vi får en klugen eller nyanserad bild av konferensens resultat, hållbar utveckling nämns i förbigående men inte mer.

7.4 Övergripande jämförelse kopplad till idealtyperna

Vår ansats har inte varit att jämföra hur de respektive böckerna beskriver ekonomin skild från miljöproblemen. Jämförelsen gäller helheten – hur framställningen i miljö- och ekonomiavsnitt samverkar.

Reflex position gällande nationalekonomi är enhetligt neoklassisk. Omnämmandet av begreppet Grön BNP ändrar inte på detta, särskilt som vi inte får veta detta begrepps förankring i nationalekonomisk praxis. Framställningen i ekonomiavsnittet rymmer klara ställningstaganden om ekonomiska modellens styrkor och vilka de tre grundläggande nationalekonomiska frågorna är. Skildringen av marknadsekonomin görs på ett teoretiskt plan

---

¹²⁵ Ibid. s 607.

medan blandeekonomin framställs som en litet gråare verklighet utan direkt stöd i ekonomin. Tillväxt ställs mot ”miljöhänsyn” och framställs bara helt kort.

Reflex miljöavsnitt är litet mer sammansatt. Alla människor sägs vara ett hot mot miljön, fattiga som rika. De miljöproblem som beskrivs i u-länderna har alla en air av att vara deras problem genom urvalet. Befolkningstillväxt, överbetning och uttag av brännved är visserligen exempel på genuina problem men det finns även andra, mindre typiskt *deras* problem som kan tas upp i en ekologisk hållbarhetsdiskussion. Den kanske mest iögonfallande komponenten i miljöavsnittet är framställningen av växthuseffekten. Den framställs som ett miljöproblem men efter detta får dels de s.k. skeptikerna en del utrymme och det nämns på flera ställen att det inte råder enighet inom vetenskapen om detta. Optimism kontra pessimism förknippas även med frågor rörande hållbar utveckling. De två ståndpunkterna fördjupas dock inte genom problematisering.¹²⁶ Till bilden av boken hör också att författaren verkar ta miljöhoten som inte har med klimatförändringar att göra på större allvar. Vetenskaplig öppenhet är naturligtvis inte skadlig i sig men i *Reflex* verkar vetenskap kunna vara ett slagträ: när det gäller klimatet är vi osäkra, när det gäller ekonomi smälter istället neoklassisk teori samman med verkligheten. I denna lärobok nämns inte begreppet hållbar utveckling över huvud taget. Detta behöver inte i sig vara ett problem men det vore nog svårt att ta upp hållbar utveckling som ett genomgående perspektiv utan att uttryckligen nämna begreppet.

Det ensidiga ekonomiavsnittet, diskussionen av klimatförändringarnas vara eller inte och synen på globala miljöproblem som i stor del u-ländernas gör att *Reflex* hamnar under idealtypen *business as usual*.

Ekonomiavsnittet i *samhälle.nu* ger ett litet splittrat intryck. HDI tas upp i en diskussion av BNP men förankras inte i verkligheten. Marknaden verkar miljömässigt fungera tämligen väl med undantag för några mindre nogräknade företag. Vi har eniga politiker men kan främst agera som konsumenter. Åsikter ges en mycket framträdande roll – dels kan vi välja utveckling, dels genomsyras vetenskap och ekonomi av tyckande.

Miljöavsnittet är mer idémässigt sammanhållet. Här ställs tillväxt mot miljöhänsyn. Hållbar utveckling nämns och förklaras något. De rika länderna framstår som skyldiga till mycket av den uppkomna situationen. Miljöarbete skildras dels genom lagstiftning, dels med en diskussion av personligt ansvar och konsumentpåverkan. Så långt har *samhälle.nu* fått med en hel del resonemang med koppling till hållbar utveckling. Däremot återfinns exempelvis en neoklassisk syn på naturen gällande förnybara resurser. Hjälp till fattiga länder betraktas även som detsamma som ekonomiskt bistånd.

En summering av *samhälle.nu* gör att den kan sorteras in under idealtypen **ekologisk modernisering**. Det finns visserligen passager som kan betecknas som ohållbara men helheten är trots detta tämligen sammanhängande. Sedan kan man konstatera att ekonomiavsnittet tyvärr vinner i hållbarhet på bekostnad av innehållslig kvalitet: *samhälle.nu* ger en ofullständig bild av ekonomiska samband jämfört med de andra böckerna.

Zigma framstår i ekonomiavsnitten som klart neoklassiskt orienterad. Nationalförmögenhet finns visserligen med men framställningen domineras av den icke-miljötillvända ekonomin. Boken argumenterar – både i ekonomi- och miljöavsnitten – för tillväxt i stället för att diskutera eller återge något av den hållbarhetsproblematik som kan länkas hit.

Miljömässigt befinner man sig även tämligen långt ifrån idealen för hållbar utveckling. Problemen framställs främst som de fattiga ländernas. Det globala miljöarbetet motiveras med att utsläppen och föroreningarna inte känner några nationsgränser. Perspektivet på problemen

---

¹²⁶ Snarast byggs de två perspektiven på av det *case* om statistikern och världens tillstånd som nämndes i analysen av *Reflex*.

i "syd" handlar om arbetet med problemen "där". I stället för exempelvis marknaden så är det samhället som beskrivs som agent i miljöarbetet, även om energibesparingar kopplas till privatpersoner. Hållbar utveckling nämns men förklaras inte.

Relaterat till våra idealtyper hamnar *Zigma* mycket nära *business as usual*. Miljöansatser finns och hållbar utveckling nämns, men det blir inte mycket mer. Samhället framhålls som agent när det gäller att motverka miljöförstöring men trots dessa motbilder utmärks *Zigma* av ett tämligen endimensionellt ekonomiavsnitt och ett miljöavsnitt som är minst lika ohållbart i sin perspektivfattigdom.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att det neoklassiska perspektivet är att likställa med de tre böckernas ekonomiavsnitt. Alla tre visade på alternativa räknesätt eller försök att bredda den ekonomiska analysen men ingen av böckerna vare sig fördjupar eller visar i vilken utsträckning detta har accepterats i vidare kretsar.

Även den allmänna bilden av global grön hållbar utveckling var tämligen nedslående. De genomsyras i mina ögon av ett vi-och-dom-tänkande som ligger olyckligt långt ifrån min förståelse av sambanden.

Ett sista konstaterande är inte heller det upplyftande - den av de tre böckerna som befanns vara mest "hållbar" var samtidigt i mina ögon innehållsmässigt tunnast.

8 Diskussion

8.1 Slutsats enligt syftet

De bilder av hållbar utveckling som vi fann sett utifrån läroböckernas ekonomi- och miljöavsnitt var minst sagt begränsade. Reflex och Zigma hamnade närmare idealtypen *business as usual* vilket är att betrakta som ett i grunden ohållbart neoklassiskt perspektiv. samhäll.nu hamnade närmare idealtypen ekologisk modernisering, vilket är att betrakta som svag hållbarhet. Dessutom var det miljöavsnittet i samhälle.nu som tippade över vågskålen. Om man hade gjort samma undersökning men endast sett till ett rent ekonomiskt perspektiv hade alla tre böcker kunnat sägas utgöra exempel på neoklassisk *business as usual*.

8.2 Undersökningens genomförande

Att använda sig av idealtyper för att genomföra en idéanalys är en tämligen långsam process. I mitt fall innebar det att jag först skaffade mig en överblick över materialet, d.v.s. läroböckerna. Efter denna första genomläsning vidtog studier av tidigare forskning kring läromedel. När jag ansåg mig ha satt mig någorlunda in i denna genre var det dags för en fördjupning i hållbar utveckling med särskilt fokus på miljöfrågorna. Till sist fick jag tillfälle att damma av mina gamla (mycket grundläggande) kunskaper i nationalekonomi. Här låg svårigheten att dels försöka få en överblick gällande vilka alternativa eller mer hållbara perspektiv som införts i ämnet under senare tid, dels sätta sig in i hur dessa skiljer sig från den klassiska politiska ekonomin. När jag sedan återvände till att läsa läroböckerna under analysen fick jag nästan bromsa mig själv. Läroböcker är korthugget skrivna och saknar i princip hela tiden referenser. Jag tycker det är mycket svårt att finna en god balans mellan att få med allt som står i en text och att övertolka smådetaljer. Dock hoppas jag som sagt att undersökningen till slut fått en god reliabilitet, d.v.s. att andra som läser samma textavsnitt ska komma fram till ungefär samma slutsats.

Under hela denna läsprocess hade två olika idéanalytiska metoder utkristalliserats som användbara: analys med hjälp av idealtyper och diskursanalys. Idéanalys är en svår konst, framförallt om man absolut vill undvika att framstå som en subjektiv tyckare (eller poststrukturalistiskt spetsfundig). Det öppet redovisande draget som i förväg konstruerade idealtyper innebär blev därför avgörande. Mina tre idealtyper utvecklades för snart sagt varje moment i inläsningen. Trots detta känns de inte helt färdiga, om än förhoppningsvis fungerande.

När så undersökningen kommit igång märkte jag tidigt att mitt relaterande till idealtyperna kom att förbli outvecklat. Den viktigaste orsaken till detta är det begränsade underlag som lärobokstexterna utgör. Att utifrån så litet text vikta resonemang och dra mer långtgående slutsatser är alltför vanskligt. Detta kan tyckas vara som att gå över ån efter vatten. Jag tror ändå att idealtyperna tillför mycket till förståelsen av texterna och även, om än indirekt, de bakomliggande frågorna om ekonomins förhållande till den gröna hållbarheten.

8.3 Avgränsningarnas påverkan på resultatet

Idealtyper kan i sig sägas utgöra en avgränsning – i det teoretiska ramverket för denna undersökning finns ju endast tre huvudsakliga ståndpunkter. Hur många möjliga alternativa idealtyper som författaren i sin resultativer har uteslutit ska vi inte spekulera i här, men möjligheten finns definitivt.

Man bör även fundera över varför olika läroböcker hamnar under olika idealtyper. Hamnar man automatiskt under idealtyp ett om man vill göra nationalekonomi som den bedrivs på

landets/västvärldens tunga akademiska institutioner rättvisa? Eller kan en mindre underbyggt och mer åsiktsbaserat avsnitt om ohållbar tillväxtekonomi betraktas som *finare* i denna undersökning, d v s idealtyp tre? Kvalitativa undersökningar kommer sällan undan ifrågasättanden som baserar sig på åsiktmässiga skiljaktigheter. Tanken med detta examensarbete har dock inte varit att recensera läroboksförfattares åsikter. Vi har styrdokument i flera lager att jämföra med. I dessa intersubjektivt föreliggande dokument finns en hel del åsikter, d.v.s. *värden*. Som vi ovan sett kan man visserligen tänka sig en hel del olika tolkningar av vad hållbar utveckling egentligen är men att det ska finnas med som ett genomgående perspektiv i undervisningen är med nuvarande styrdokument ett faktum. Föreligger det en konflikt är det i så fall mellan Den klassiska nationalekonomin och Skolan. Eftersom läroboksförfattare vänder sig direkt till skolan kanske det är ett rimligt krav att dessa främst bör göra *skolan* rättvisa, både vad gäller beskrivningar, urval och vinklingar.

8.4 Resultatets relevans för samhällsundervisningen

Intet nytt under solen – läraren är även ur ett hållbarhetsperspektiv att betrakta som skolans viktigaste *resurs*.¹²⁷ Jag är litet osäker gällande undersökningens direkta relevans för läraryrket. För de flesta är detta inget nytt eller anmärkningsvärt – läroböcker kan bara vara ett av många hjälpmedel, en faktakälla bland många. Varför skulle ett så komplext område som hållbar utveckling vara ett undantag från detta? I bästa fall kan dock undersökningar som denna spela en viss roll för blivande eller verksamma lärare i exempelvis samhällskunskap. Antagligen inte som någon direkt nyhet utan mer som en liten påminnelse om något som många av oss redan hade på känn och som visats av andra:

Flera lärare framhåller ett behov av ett *undervisningsmateriel* som ger en konkret och anpassad vägledning för arbete med miljö och hållbar utveckling. Likaså efterlyser man läroböcker som på ett mer aktuellt sätt behandlar dessa frågor.¹²⁸

De idéanalytiskt upplagda undersökningar jag funnit av läroböcker har varit förvånansvärt få. Detta anser jag vara en brist då läroböcker generellt är och verkar förbli en stor del av vår framtida didaktiska vardag. Denna undersökning har gällt läroböckernas innehåll. Undersökningens resultat visar att böckerna har en neoklassiskt färgad nationalekonomisk grundsyn som är svår att förena med skolans mål om miljöarbete och hållbar utveckling. Målen för verksamheten uppfylls därmed inte om man endast ser till läroböckernas innehåll. Att ställa dessa krav på läroböcker är inte orättvist:

Det är av vikt att man inom skolan för en diskussion om innehållet i de läroböcker som används och reflekterar över hur dessa stödjer skolans uppdrag. Läroböckernas behandling av ämnen och kunskapsområdena får inte strida mot skrivningar i läroplanerna och relevanta kursplaner.¹²⁹

Tidigare forskning visar att läroboken har en stark ställning i undervisningen i skolan, även i de mindre hierarkiska ämnen där samhällskunskap ingår. Lärare som vill undervisa om hållbar utveckling och ekonomi ställs därmed inför olika svårigheter. Till den vanliga

---

¹²⁷ Här kunde man med en galghumoristisk glimt i ögat dra en parallell till vad som framkommit om ett förnuftigt och långsiktigt nyttjande av resurser. Om allt hänger på läraren – grön hållbarhet är bara ett av ett mycket stort antal mål – kan denna *resurs* i det långa loppet sina och till sist hemfalla åt att helt förlita sig på perspektivfattiga läroböcker...

¹²⁸ *Hållbar utveckling i skolan* s 133. Undersökningen gäller inte bara gymnasielärare utan lärare på samtliga stadier men får ändå anses ha relevans för detta arbete.

¹²⁹ *I enlighet med skolans värdegrund* s 6.

stofffrängsel som utmärker detta icke-hierarkiska ämne kan vi även lägga inkompatibilitet mellan den kunskapslegitimerande läroboken och innehållet i övrigt material. Nu är detta inte i sig ett problem, snarare borde det kanske ses som ett gyllene didaktiskt tillfälle där eleverna själva får bedöma och väga olika ståndpunkter. Få skulle dock hävda att det är så det går till i skolan och det vore märkligt att tänka sig ett liknande upplägg för att uppnå andra mål för skolverksamheten.

Brister i läroböcker har uppmärksammats tidigare. Skolverkets rapport *I enlighet med skolans värdegrund* finner exempelvis en mängd iögonfallande problem gällande centrala värdegrundsfrågor som jämställdhet och likabehandling. Jämfört med sådana fynd kan resultaten från denna undersökning antagligen sägas väga lätt men problemet är i grunden detsamma. I båda fallen kan man konstatera att läroböckernas innehåll är långt ifrån tillfredsställande. Tillsammans med vad som ovan framkommit, att vi verkar ha en skolkultur som förlitar sig alltför mycket på böckernas uppfyllande av skolans mål, blir detta allvarligt.

Eftersom vår undersökning endast rört innehållet i tre läroböcker i samhällskunskap kan vi vare sig säga något om hur innehållet påverkar undervisning eller användarnas (lärares och elevers) syn på grön hållbar utveckling. Däremot kan man anta att läromedlens utformning spelar en inte oviktig roll i skolarbetet. Skolböckerna hamnar nu heller inte i skolans salar av sig själva. Vill man teckna en mer fullständig bild av hur detta går till måste man även analysera hela kedjan från författare via eventuella redaktörer och granskare till förlag, hur marknaden för läromedel fungerar samt hur inköp och granskning går till. Vi kan naturligtvis inte här redogöra för hela denna kedja.

En möjlig strategi bland lärare som är anhängare av en annan ideologi än den som neoklassisk nationalekonomi grundar sig i skulle kunna vara att man i stort utelämnar ekonomiska perspektiv i sin undervisning. Jag tror att detta låter sig göras i tämligen stor utsträckning utan att man direkt avviker från styrdokumentet. Däremot är det svårt att göra någon principiell skillnad mellan en ovilja mot att reproducera något problematiskt och ett oansvarigt strutsbeteende. Denna uppsats är skriven med hänsyn till risken för sådana utelämnanden. En utgångspunkt som måste ses som självklar är att skolan som helhet måste verka för att uppfylla målen för verksamheten. Påståendet ovan om läraren som skolans viktigaste resurs innebär inte att jag anser att läraren ensam är ansvarig:

Det är också viktigt att [lärarna] får möjlighet att öka sin kompetens vad gäller att välja mellan olika läromedel och göra stoffurval samt förstå vikten av kunskapsval för att själva kunna skapa en undervisningssituation som karaktäriseras av såväl saklighet som allsidighet. Samtidigt är det viktigt att påpeka att det är mycket resurskrävande att granska innehållet i läroböcker utifrån olika aspekter. Med tanke på den kunskap och den tid som krävs för att granska läroböckers innehåll är det knappast rimligt att förvänta sig att lärare (och elever) ensamma ska kunna klara av den uppgiften. Här har huvudmännen ett viktigt ansvar att skapa rimliga förutsättningar att värdera de läroböcker som ska användas i undervisningen.¹³⁰

Den citerade passagen gäller värdegrundsfrågor men har även bäring på vår diskussion av hållbar utveckling. Att stressade lärare inte hinner författa eget material är fullt förståeligt. Det som är det egentliga problemet är att skolböcker inte är i närheten av att uppfylla grundläggande mål för verksamheten.

---

¹³⁰ *I enlighet med skolans värdegrund* s 51.

8.5 Vad är orsak till spänningarna mellan styrdokument och läroböcker?

Här kan vi mest spekulera. En uppenbar faktor är den vetenskapliga. Det är rimligt att anta att neoklassiskt skolade läroboksförfattare generellt skildrar hållbar utveckling på ett annat sätt än en kollega med bakgrund inom grön biologi. Naturligtvis är det omöjligt att inte samtidigt se denna spänning i termer av ideologiska motsättningar. Lpf 94 är ideologiskt färgad och det vore svårt att tänka sig en lärobok som vore helt neutral å sin sida. Författare till skolböcker i samhällskunskap är inte opolitiska varelser. Jag anser att det är bra med författare som tycker till. Däremot anser jag också att det är bra om man kan reflektera över sin övertygelses svagheter och potentiellt blinda fläckar. En författare som medvetet eller omedvetet missar grundläggande mål för skolverksamheten borde fundera på sin lämplighet.

En annan möjlig delförklaring till denna monokultur gällande läroböckernas bilder av nationalekonomi är marknadsaspekterna av läroböcker. Om man vill maximera försäljningen av en lärobok torde det ligga nära till hands att man håller sig inom det etablerades gränser.

Enligt de intervjuade författarna tenderar läroböcker att bli "mainstream" p.g.a. förlagen och lärarna. Förlagen måste kunna sälja sina produkter och då måste de fungera för en majoritet av lärarna.¹³¹

Skolverkets här citerade granskning gäller andra områden som antagligen får betraktas som mer centrala i värdegrunden; funktionshinder, kön, religion och sexuell läggning men det som framkommer har relevans för allt innehåll i läroböcker. Om antagandet av marknadens funktion innehåller någon sanning kommer förlagen att fortsätta med den neoklassiska grunden inom nationalekonomin till dess att de tror sig kunna sälja fler böcker med nya bilder av de ekonomiska sammanhangen.

Till sist kan vi konstatera att den orsak som rubrik 8.5 frågar efter ytterst inte spelar någon roll. Det man i stället bör fokusera på är *det faktum att hållbar utveckling inte tas upp på ett begripligt och ämnesövergripande sätt i läroböcker.*

8.6 Väckta frågor och vidare forskning

Denna rätt nedslående undersökning har väckt en hel del vidare funderingar kring skolarbetet med hållbar utveckling. Det hade varit av intresse att studera fler läroböcker. En intressant forskningsfråga för en större undersökning hade varit huruvida det finns någon genomgående skillnad mellan böcker skrivna för de teoretiska programmen och de praktiska. Det hade naturligtvis även varit intressant att intervjua lärare och elever om hur de uppfattar relationerna mellan *oikos* två delar. Andra frågor som väckts hos mig är kanske mer svårundersökta, som exempelvis vilka kopplingar lärare gör mellan ekonomins teoretiska delar och ideologi samt hur detta påverkar deras undervisning. Hållbar utveckling är dessutom ett så pass brett fält att det knappast skulle räcka att bara fråga efter medvetet formulerade svar. När vi väl är igång och önskar saker hade därför även en omfattande klassrumsstudie varit intressant.

---

¹³¹ I enlighet med skolans värdegrund s 47.

9 Referenser

9.1 Litteratur

Andrén (2005): *Hållbar tillväxt - möjlighet eller motsägelse? En granskning av aktörer och strategier inom EU och Lissabonprocessen*. Forskningsrapport 2005:1 vid Ekonomihögskolan, Mälardalens högskola, Västerås.

Almgren, Höjelijd & Nilsson (2007), (fjärde upplagan): *Reflex A-kurs plus*. Malmö: Gleerups.

Bengtsson (2006), (sjätte upplagan): *Zigma samhällskunskap*. Stockholm: Liber.

Bergström & Boréus (2000): *Textens mening och makt. Metodbok i samhällvetenskaplig textanalys*. Lund: Studentlitteratur.

Eilard (2008): *Modern, svensk och jämställd. Om barn, familj och omvärld i grundskolans läseböcker 1962 – 2007*. Avhandling framlagd vid Lärarutbildningen, Malmö högskola.

Eklund (2004), (tionde upplagan): *Vår ekonomi. En introduktion till samhällsekonomi*. Stockholm: Prisma.

Englund: "Lärobokskunskap, styrning och elevinflytande." i *Pedagogisk Forskning i Sverige* 1999 nr 4.

Esaiasson, Gilljam, Oscarsson & Wängnerud (2007)(tredje upplagan): *Metodpraktikan. Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Stockholm: Norstedts Juridik.

Höglund, Jarlén, Lind & Lökhalm (2004): *Samhälle.nu*. Stockholm: Natur och Kultur

Lpf 94 (1994): *1994 års läroplan för de frivilliga skolformerna*. Stockholm: utbildningsdepartementet.

Macquet (2007): *Systrar av Oikos och guvernanten som blev diplomat – konflikt och symbios mellan ekonomi och ekologi i partnerskap för hållbar utveckling*. Avhandling framlagd vid Handelshögskolan, Stockholm.

Söderbaum (2000): *Ecological Economics. A Political Economics Approach to Environment and Development*. London: Earthscan.

Söderbaum "Traditionell nationalekonomi inget för hållbar utveckling" i *Miljöforskning* nummer 2/2006.

Ett mellanting, skolverkets rapporter finns som bekant även i tryck:

Skolverket (2002). *Hållbar utveckling i skolan*. Skolverkets rapport 02:694. <http://www.skolverket.se/publikationer?id=925> Hämtat 081202.

Skolverket (2006). *Läromedlens roll i undervisningen*. Skolverkets rapport 2006:284. <http://www.skolverket.se/publikationer?id=1640> Hämtat 081202.

9.2 Internet

dagensarena.se

di.se

etc.se

naturvardsverket.se

regeringen.se

riksdagen.se

skolverket.se

stockholmresilience.org

unesco.org

vhu.se